

ERDÉLYI MÚZEUM

XVII. kötet.

1900.

II. füzet.

A román nyelv.

A román nyelv kétségkívül latin nyelvi kisarjadzás. Alakulása a Balkánban ment végbe. A bizanti írók erre vonatkozólag sok adatot hagytak hátra. A VI.-ik században a latin rustikus nyelvből kifejlődött új román nyelvről már kétségtelen adatok szólnak. A nyelv egy területen, egy időben alakult; a mai nép és nyelv egységét ezzel a körülménnyel tudjuk bizonyítani. A szétágazás, a fölvándorlás, a dialectusok keletkezése, a nyelv megalakulása után következett be.

Természetes, hogy a víz átveszi annak a talajnak az ízét, a melyből kifakad; s átveszi azoknak a földrétegeknek is az ízét, a melyeken tartósan áthalad. Ezen idegen hatást, befolyást óhajtom bemutatni a nyelvben. A román nyelv történetét, belső alkatából is megállapíthatnók, ha a külső körülményekre, eseményekre nézve adataink nem is volnának.

Aurélian római császár Dáciaiból K. u. 270-ben legióit kivonja s a római lakosságot Moesiába telepíti le. A trajáni Dáciában a római élet megszűnik; megkezdődik a góth uralom, a Balkánfélszigeten pedig a római élet felpezsdül. Ha a román nyelv a trajáni Dáciában születik meg, kétségtelen nyomait és emlékeit látnók ma benne felállítva az akkori dákvilágnak, hiszen a dák nép egy lábíg el nem pusztulhatott, úgy a góth befolyásnak, lévén ez a uralom elég tartós és megfelelő időben érkező, a mikor t. i. a latin befolyás megszűnik, s a nyelv magára hagyatva éppen alakulni kezd. A mi ma a román nyelvben létezik, annak urát tudjuk adni. Dák és góth elemekről a román nyelvben azonban nem beszélhetünk. A kik tehát a román nyelv alakulását a trajáni Dáciában keresik, azok rossz úton járnak. Ez a körülmény azonban a román nép és nyelv latinságát nem feszélyezi.

Aurélian után a Balkánban felpezsdül a római élet. A művelt latin mellett létezik egy rustikus nyelv, melynek beszélőit, népét,

a bizánci írók *romaiosoknak* nevezik. Hogy a román nyelv alakulása a VI.-ik században már folyamatban van, egykorú feljegyzésekből kiviláglik. A görögök által előbb *romaiosoknak* nevezett nép később, a szláv elem tömeges bevonulása után a Balkánba, a *blach*, *vlach* nevet kapja, maga a nép önmagát azonban „*rumán*“-nak, nyelvét „*limba rumână*“-nak nevezi továbbra is, a mai napig.

A „*rumán*“ nép által beszélt mai „*limba rumână*“ kétségkívül az egykori balkáni rustikus latin nyelv tovább fejlődése. Mert hiszen hová lett a balkáni rustikus latin nyelv? Hová lett a nép, a mely azt beszélte? Nyom nélkül meg nem semmisült! Mindkettőt megtaláljuk a mai „*poporul român*“-ban és a mai „*limba rumână*“-ban.

Csak a nyelvről beszélünk. A románság megalakulása előtt a Balkánban divatozott rustikus latin nyelv szerkezetét nem ismerjük, az bizonyos, hogy az a művelt latin nyelvtől lényegesen különbözött, valamint minden tájnyelv különbözik a művelt irodalmi nyelvtől. Ha a balkáni rustikus latin nyelvet ismernők, könnyű volna kimutatni, hogy alakulásakor a románság mennyit tartott meg a rustikus nyelvből, azóta pedig hangtanilag, s egyáltalában szerkezetileg minő változásokon ment át. Így az összehasonlítást nem a rustikus, hanem a művelt latin nyelvvel csináljuk meg.

Hangtanilag az élő román nyelvben a latin vocalisokat (a, e, i, o, u,) megtaláljuk. A vocalismus a nyelv alakulásakor már egy hanggal gyarapodott (ă). Bizonyos, hogy ez a hang, melyből később az î fejlődött, nem újabb szerzemény. Ha nem volt meg a balkáni rustikus latin nyelvben, a minek ellenkezője feltehető, meg volt az albán társlakóknál. Ez a hang szóval az alakuláskor tapadt a nyelvhez, mert mind a három román dialectusban (a dunai, macedoniai és isztriaai) meg van, míg az abból fejlődött î csak a dunai-ban általános, a macedoniaiban ritkább, az isztriaiból pedig merőben hiányzik.

A latin vocalisok a románban a consonansok és a hangsúly hatása alatt értékváltozáson mentek át.

A latin *a*, hangsúly alatt *ă* lett; *n*, *mb*, vagy *mp* előtt *â*-ba ment át; gyakran lesz *i*; vagy *u*. A latin *e* a fog, torok és ajakhangok után lett *ie*; *n* előtt *i*; *u* után *ë*. A latin *i* gyakran *e*, *ie*, *ë*, vagy *î*. A latin *o*, *n* előtt *u*; *oa*. A latin *u* változatai: *i*, *ă* és *o*.

A latin consonansok szintén feltalálhatók a román nyelvben.

Természetes, bizonyos hatások alatt ezek is értékváltozáson mentek át. A labialisok közül a *b* részben elveszett, részben *v*-be ment át, hangzók között *u* vocalissá lett. A latin *v* szókezdésben *b*, hangzók között elvész. A dentalisok közül a latin *d* *iu* előtt *j* (magyar *zs*), *i* előtt *z* és *ʃ* (magyar *cz*). A latin *t* *i* előtt *ʃ*, *u* és *io* előtt *c(i)* (es). A latin *s* *i* előtt gyakran *ʃ* (magyar *s*); *d*, *m*, *b*, *g* előtt *z*. A guturalisok közül a latin *c* *t* előtt *p*, *iu* és *ea* előtt *ʃ*; *i* és *e* előtt *c(e)* (magyar *cs*). A latin *g* *e* és *i* előtt *g(e)* (magyar *zs*). A latin *g* *e* és *i* előtt *g(e)* (magyar *zs*), *n*, előtt *m*. A latin *q* *p*-be és *c*-ba ment át. A latin *h* a szó kezdésnél elveszett. Az orhangok közül a latin *n* hangzók között elvész; más körülmények között gyakran lesz *m* és *r*. A latin *j* a románban *j* (magyar *zs*)-be ment át. A latin *r* gyakran *n*, sokszor elvész. A latin *l* hangzók között elvész; sokszor *r*, *i*, *u*-ba változik. Kétségtelen, hogy az *n*-nek hangzók között való *r*-be való változása, rhotacizálása, a nyelv alakulásakor kezdődött, a mi szintén albán hatás.

A latin hangsúlyozást általában véve megtartotta a román. A genusnál a neutrum a szóvégzet természetes kopása következtében eltűnt, így *bon(us) bona bon(um)*-ból lett a nőnemben *bună*; a him és semlegesből fejlődött egy alakot (*bon*) a himnemre tartotta fenn. Így a főnevekkel is. A latin semleges nevek nagy részével akként bánt el a nyelv, hogy az egyesben a himneműekhez, a többesben pedig a nőneműekhez osztotta. A nyelv a nevek végzetkopása után többé nem volt abban a helyzetben, hogy *genus* tekintetében a latin nyelv szabályaihoz ragaszkodhassék. A támadó zavart a román nyelv a maga szellemében igyekezett elenyésztetni. Megtartotta ugyan a *logicus* rendet: a nőnemet jelentő neveket a nőnemhez, a himnemre vonatkozókat a himnemhez osztotta, de ott hol egyszerűen végzet után állapíttatott meg a *genus*, ott a nyelv a latin nyelv szabályait többé figyelembe nem vette.

A latinban a gyümölcsfa nevek nőneműek, gyümölesek már semlegesek (*prunus-prunum*). A románban úgy a gyümölcsfára, mint a gyümölcsére kopás következtében *pir(us) — pir(um)* egy alak keletkezett (*păr*), melynek megtartása esetében a gyümölcsfát a gyümölestől megkülönböztetni nem lehetett volna. Segített a nyelv magán úgy, hogy ellentétben a latinnal, a gyümölcsfák neveit a himnembe, a gyümölcsneveket pedig a nőnembe helyezte, egyedül a *măr*-ral (almafa

és almagyümöles) nem tudott boldogúlni. Így lettek a latin us végzetű összes nőnemű nevek is a románban himneműek. A genus változtatása különben a románban úgy történik, mint a latinban: crestin-ă, bun-ă.

Szám kettő van a románban, egyes és többes. A többest jelentő végzetek: e, i és uri megfelelnek a *ae, es i* és *ora* latin többes végzeteknek. A casusok, mint a latinban, azzal a különbséggel, hogy a casus-végzetek elkopván, úgy az egyesre, mint a többesre egy-egy alak fejlődött. Egyedül a genitivusban és a dativusban akadunk latin casus formára (-e), ha a név más névvel declináltatik, (masă, acestei mese), különben a nyelv magán a casusok kifejezésére általában véve a praepositiokkal segített; a genitivusban: *de*, a dativusban: *la*, az acusativusban: *pe, pre*.

Az egyes beszédrészeket véve az *articulus* használata a románban elüt a többi neo-latin nyelvekétől, a melyek az *articulust* elől alkalmazzák. A román az *articulust* (l, le, a) hátraveti s a nevek sufixumaként használja. Ez a sajátosága meglehetően a balkáni rusztikus latin nyelvek; átjöhetett az albán társalakóktól, de minden esetre a nyelv alakulás idejéből való. Innen ment át a bolgár nyelvbe is. Maga az *articulus* azonban tiszta latin elem, az *ille—illa—illud*-nak kopott alakja. A latinban mondták: *porcum illum*; a vég m elkopott: *porcu-illu*, az *i* elesett, vagy összeolvadt az u-val: *porcuillu, porculu*. Megjegyzendő, hogy a román nyelv a consonan-sok megkettőztetését nem tűri. Az *articulus* további kopás következtében eljutott a nép nyelvben az *ú*-ig, elkopott először a vég u, azután az l; a mai népnyelvben mondjuk *articulálva: porcù, lupù, calù*. Az *articulus* többes nom. *i, e*, valamint gen. és dat. *lor* alakjai latin származásukat (illi, illae, illorum) tisztán megmutatják. Régi genitivusi alak a *lu*, amely elől is használatos volt: *lu Toma*. A mai *lui* alakban a vég i újabbí toldás.

A *főneveknél* a román az öt latin declinatióból hármat alkotott. Az I-ső declinatio nem más, mint a latin I-ső, az összes a-ba végződő nőneműek számára. A II-ik román declinatio megfelel a latin II-iknek a himneműek számára, csak hogy a román ehhez csatolta a latin IV-ik névragozáshoz tartozó a szókincsben meglevő latin főveket is. A III-ik román declinatio nem felel meg egyik latin declinationak sem, him és nőneműeké vegyesen; megközelíti azon-

ban a latin III-ik és V-ik declinációt. A *melléknév* illetőleg, a latinban van három (us, er — a, um), két (is — e), és egy végzetű melléknév. A román az egyvégzetűeket egyszerűen elhagyta, a két végzetűekből csinált egy, a három végzetűekből pedig két végzetűeket. Így lett a bonus-a, um a románban *bun-ă*; a fortis-e, *foarte*. A melléknév többesére nézve csak két végzetet ismer a nyelv a himnemenre *i* és a nőnemre *e*; bun-i, bună-e, a mi a latin pluralisnak megfelel. Néhány nőnemű melléknév a legtöbb hangtani befolyásnál fogva szintén *i*-ben alkotja. A melléknévek latin synteticus fokozása a románban nincs meg. A többi új-latin nyelvek módjára a középfokot *mai* (a latin magis), a felsőfokot *cel* articulussal képezi: bun *mai* bun, *cel mai* bun; pre, *foarte*, tare határozók szintén felsőfokú alakok.

A cardinalis számnevek 1—10 tisztán latinok; 11-től 19 eltérés van a latin számlálástól; az egyes és a tízes szám *spre*-val (super) van összekötve. Ez is éppen úgy, mint az articulus hátravetése, albán hatás, ami különben a bolgároknál is meg van.

A pronomenek közül legtöbb a latin származású (eu, tu, el, noi, voi, ei; meu, teu, seu, nostru, vostru lor stb.). Nem tudjuk megmagyarázni a latinnal a *mine tine sine* (engem, téged, őt) acusativusi alakokat. Hihetőleg a *me te se* megtoldása a *ne*-vel a szláv *men* hatása alatt.

Az igéknél megmaradt az activ ragozás négy alakja; a passiv ragozás a *sum am* és *voiu* latin sum, habeo, volo, segédigékkel történik. Az ige infinitivusának characteristicus vocalisa (a, é, e, i) határozza meg, hogy az activ ragozásban melyik igét melyik igeragozás szerint kell ragozni. Az I. román igeragozás megfelel a latin I. igeragozásnak, az ide tartozó igék infinitivusának caract. vocalisa *a*, (a *lăuda*). A IV-ik román igeragozás megfelel a IV-ik latin igeragozásnak, caract. vocalisa *i* (a *dormi*). Eltérést mutat a II. és a III-ik ragozás, a melyekben a nyelv különböző hatásoknál fogva a latin alakoktól eltért. A módok és igeidők alakulása a latintól nem nagy eltérést mutatnak.

A latin *szókincs* a románban szegényesebb, mint a többi neolatinban. Ennek egyszerű oka az, hogy a románság a nyelv alakulásakor sőt azután is századokig politikai szerepet nem játszott. Míg Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban a megalakuló

új nyelv állami nyelv lesz, s a nép, a mely azt beszélte, önálló államban mint tényező individuum rendezkedik be és tovább is fejleszti a nyelvet, addig a románság politikai jelentőségét elveszti, görög és szláv hatalom alá kerül. A szókincs, a mivel kezdetben birt, lassanként elapadt s csak arra az eszmekörre tartotta fenn eredeti szavait, a mely foglalkozására, a pásztorkodásra, vagy legközvetlenebb szükségleteire vonatkozott. Mikor a nép némi hatalomra tett szert s a bolgárokkal együtt egy birodalmat alkotott, már nyelve telítve volt az előtte ujdonság számba menő különböző fogalmakra a szláv elemekkel. Bőviben találjuk meg a nyelvben az állatokra, fákra, hitre, természeti elemekre a testvérségre, családra, rokonságra vonatkozó latin szavakat; igéket, közelebb eső konkrét és abstract fogalmakra. A vulgaris latin nyelv szókinéséből a románban feles számú elemekkel találkozunk.

A szókat összetétel és képzők által alakítja a román. A latin sufixumokból a következők találhatók a nyelvben: is, ime, oare, are, mint, ință, et, ar, ie, aț, or, ire, tate, eață, ură, iune, aciu (substantivalis sufixumok); ut, ean, at, atic, iv, estru, iu, esc (adject. sufixumok); u, ăe, ăr, oc, om, ur, et, eg, ee, er, (verbalis sufixumok). A praefixumok (a, ad, des, de, cu, in, re, stră, ne, s, res, o, tri, s, su) latin eredetűek.

Röviden ezekben foglalható össze a román nyelv latinsága.

Az alakulástól fogva sok hatáson, befolyáson ment keresztül a nép, a nyelv. A hatások hosszú láncolatából a nyelv történetét állíthatjuk össze. Rövidesen az idegen hatások eredményeit történeti sorrendben a következőkben csoportosítjuk.

Albán hatás. Az albán hatás a nyelv alakulása korszakából való, mutatja ezt az articulus hátravetése, a számnevek alkotása 11-től 19-ig, az ă hang s a n rhotacizálása hangzók között, a szókinésből 30—40 szó, minő brad (fenyő) broască (béka), cucurbeu (szivárvány), sat (falu), șopîrlă (gyík), toacă (tóka), vatră (tűzhely) grumaz (nyak), călbază (juh-métely), părău (paták) codru (erdős havas), buză (ajak), văpae (lobogó tűz), cioară (csóka) stb. Az átvett albán szavak jelentése oly primitív fogalmakra vonatkoznak, a melyekre künn a természetben élő bármely népnek megfelelő szava van. Látszik, hogy az átvétel az első berendezkedés idejéből való, még pedig egy oly néptől, a melylyel nemcsak egy foglalkozáson volt, de vele a legközvetlenebb

közös életet élte. A román által annyira féltett *tűzhely*, az annyira szeretett *fenyő*, és *havas*, a *patak*, úgy a *falu* s a többi átvett szó egyenként arról tanuskodnak, hogy az albán hatás a nyelv alakulása korából való. A megalakulás után e hatás megszűnik, későbbi elemek a nyelvben nem mutathatók ki.

A görög hatás. A görögség hatása a román nyelvre a nép és nyelv alakulása idejével kezdődik és tart több mint ezer éven át. A nép alakulásakor a Balkánban görög hatalom alatt állott. A politikai élet abban az időben nem érdekelte a románságot, élt egyedüli hivatásának, pásztorkodott. De mint keresztény, istenfélő nép, templommal birt, temploma pedig a görögség kezében volt. A görög nép, ha politikailag hatalmában birt egy népet, azt egyházilag is leigázta. Keleten az egyházi nyelv sok ideig a görög nyelv volt. Az örmények és a szlávok jóval később rázták le nyakukról a görög nyelv jármát. Egy pásztornép ily nagy ezélokrol nem is álmodott. Az egyház révén mindjárt a román nép alakulásakor került a román nyelvbe a biserică (templom), apostol (apostol), botez (keresztség), icoană (szentkép), iconostas (az oltárt elválasztó fal), falon (papi öltöny), episcop (püspök), dascal (tanító), satană, drác, diavol (ördög) liturghie, mir, igumen, metanie, policandru, sărindar, sehastrie, stih, tipic, triod és sok más szó, a melyek a templomi, egyházi beosztásra, szervezetre, életre, tanításra, könyvekre vonatkoznak. Ezeken kívül más eszmekörből is kölesönzött a román szavakat a görögtől, amelyek ma az egész románság szókinéséhez tartoznak, ilyenek: afurisenie (átok), boscoană (kuruzslás), bubă (kelevény), carămidă (tégla), copil (gyermek), colibă (kunyhó), erin (liliom), drum (út), frică (félelem), flamură (lobogó), folos (haszon), horă (óra, táncz ének), leșin (ájulás), mătasă (selyem), musteață (bajusz), omidă (hernyó) pizmă (gyűlölet), pită (kenyér), pilon (nagy szeg), prisos (felesleg), proaspăt (friss), sapă (kapa), scop (ezél), smeură (szeder), splină (lép), teacă (tok) temeiu (alap), tuță (bokor) trufie (büszkeség), urgie (gyűlölet), zamă (lé, leves), zugrav (képfestő) stb. stb.

A görögséggel való közvetlen és tartós érintkezésre mutat az a néhány görög szóképző is, a melyek a nyelvben polgárjogot nyertek, minők: — *andru*, — *astru*, — *ez*, — *is*, — *ache*.

A görög hatást illetőleg meg kell jegyezni, hogy az két időben jelentkezik. Mikor a románság még nem kezdette volt meg felvonu-

lását, hanem a Balkánban közvetlen görög egyházi és politikai hatás alatt állott, a nyelvébe töméntelen szót vett fel a fennebb említett eszmekörökből. Ez a hatás a románságra tehát csak a Balkánban, a balkáni görögség részéről nyilvánult. A felvonulás, a kivándorlás már a görög elemekkel meggazdagodott szótárral történt; a görög szavakat a kivándorló románság magával vitte a szélrózsa minden irányába, hogy azok ma a szétszórta lakó románok által mindennütt megértetnek, s az élőnyelv szókinéséhez tartoznak. Ez volna az első görög hatás, a mely tarthatott a X—XI-ik századig. A második görög hatás Konstantinápoly elesése után jelentkezik, mikor a szétszórta görögök minden irányban kivándorolnak; felkeresik a román fejedelemségeket is. A fejedelmi udvarokban szívesen látott vendégek lesznek; apránként nagyobb és nagyobb befolyásra tesznek szert, hatalmukba kerítik az egyházat s döntő befolyást gyakorolnak a politikára; majd a fejedelmi széket kaparintják meg. Ezt az uralmat sok hazafi átkozta meg, utóvégre az 1821-ki forradalom söpörte el. Az egyházi javakat a görög papi uralomtól később több mint 80 millió koronával váltotta meg a román állam.

Ez a második befolyás részleges, a mennyiben csak a két román fejedelemségre szorítkozott. Az ottani nyelvet töméntelen görög szóval tömték meg. Egy görög-román nyelv jött divatba, a mely sokkal czifrább volt a latinos magyar nyelvénél. Ezt a hatást mi magyarországi románok már nem éreztük; az ott közforgalomba jött görög szavakat nem értettük, befogadásuk iránt hajlamot nem éreztünk. Mindazonáltal ebből az időből is átvettünk a templomi könyvek útján többeket; mert kezdetben a templomi könyveket részben görögök fordították románra, görög eredetiből, fennakadás esetén fordító a görög szókat átvitte a románba.

A Balkánban maradt románság az ottani görög élet közvetlen közelségében, továbbra is görög hatás alatt megmaradt; egyháza ma is inkább görög, mi különben sok surlódásra ad alkalmat.

A szláv befolyás akkor kezdődik, mikor a szlávok a Balkánban nagyobb tömegekben jelentkezik. A szlávok a VI-ik századtól állandó közösségben éltek a románsággal. A közös bolgár-román uralom alatt a hivatalos nyelv a bolgár volt; az ugynevezett cyrillbetűket a román nép már az előtt elfogadta s a görög befolyás csökkenése után a Balkánban szláv egyházi uralom alá került. Az

ujjonnan berendezkedő román fejedelemségek ezen hatás alatt a bolgár udvari méltóságokat beviszik az állami szervezetbe; a község-alapítások szláv nevekre történik, miket a felvonuló románság magával hozott, sőt az egyházi szervezetet szláv befolyásra szlávossal alapon a szláv templomi nyelvvél rendezik be.

A szláv hatásnak a román nyelvre tehát jelentékenynek kell lennie. Ha nem is fogadjuk el egészen *Cihac* állítását, hogy a román szóképzés felerészben szláv, áll az, hogy a szláv gyakorolta a legnagyobb befolyást a nyelvre. A rustikus latin nyelv szókinése apadt; a napi érintkezés, a templomi és iskolai idegen tanítások révén a nyelv túltömötött szláv elemekkel. Több szóképző került a nyelvbe u. m.: *anie*, — *enie*, — *niŕă*, — *işte*, — *ală*, *cala*, — *ac*, — *aşcu*, *av*, — *nic*. A szláv hatás arról tanuskodik, hogy a románság a kerti és mezei gazdaságot a szlávoktól tanulta, addig a nép hihetőleg tisztán a pásztorkodásból élt.

Magyar hatás. Bár véka alá szeretnék elrejtteni, kétségtelen, a magyar hatás az élő román nyelvben nagy mértékben jelentkezik. A puristákat a magyar hatás jelentékeny volta indította irtó háborúra az idegen elemek ellen. Míg a szláv, görög és török elemek nagy részben kegyelemben részesültek, addig a magyar szók kéréllhetlen szigorral lettek kiüldözve az irodalmi és művelt társalgási nyelvből. Alig egy néhány szó tudott megmenekülni u. m.: *mêntuêsc*, *făgăduêsc*, *amistuêsc*, *sălaş*, *hielenşug*, *alean*, *chinuêsc*, *chip*, *hotar*, *uric*, *gândêsc*, *păhar*, *tău*, *muncă*, *dragă*, *pecetuêsc*, *tăgăduêsc*, *biruêsc*, *şireag*, *făgădaş*, *hasnă*, *neam*, *surzuêsc*, *aldămaş*, *têlhar*, *beteşug*, *târnaţ*, *aldueş*, *lămpaş*, *oţet*, *pogan*. Ezekkel még találkozhatni úgy az irodalmi, mint a művelt társalgási nyelvben. A többi ki lett irtva. A nép körében azonban a magyar nyelv hatása máig is nagyban érvényesül. Mintegy 2000-re megy az ismert magyar szavak száma a nyelvben. Némely vidékeken, a hol a magyarság számra vagy befolyásra nézve túlsúlyban van, a közbeszédben a magyar szókat a román annyira vegyíti, hogy meg sem érti a beszédet az, a ki magyarul nem tud. A Szilágyságban például így énekelnek:

Azi vară la *aratás*,
Pus-ai *elkém fogadás*,
Că la vară mi lua
Ş'oi fi *menyaszzonyá* ta

Suflă vântul *hătălmas*,
Mărg feciori la *sorozás*,
Feciorii *mărséluesc*
Fetelei-i *săjnăluesc*.

Vino *draga* mea fétuță
Din țară mai *melegucă*,
Vino *hamar* lelku meu,
La mine pë *kebeleu*.

A magyar hatás a román egyházi nyelvre már a legelső román nyelvemlékekben mutatkozik. Az első zsoldárkönyvben (XV-ik száz. vége) több magyar elemre akadunk, u. m. hielenșug (hitlenség), făgăduese (fogad), oltar (oltar), chip (kép), băsadă (beszéd), alean (ellen), păhar (pohár), amistuese (emészt), neam (nem), lăeuesc (lakik), bășău (boszú) stb. Ezen időtől fogva a napvilágot látó egyházi munkákban a magyar hatás egyre jelentékenyebb, különösen azokban, a melyek Erdélyben a protestáns fejedelmek befolyásával és támogatásával jelentek meg. — A legrégebb román nyelvemlékekben jelentkezik már a magyar *ság*, —*ség*, valamint az —'s képző. Ezek polgárjogot nyertek s a mai nyelvben is érvényesülnek. A mi magyar szó van a romániai irodalmi nyelvben, az egyházi nyomtatványok révén tőlünk vándorolt át Romániába.

Török hatás A török hatás azzal az idővel kezdődik, a mikor Konstantinápoly elesik s a Balkán török uralom alá kerül. Nem sokára a két román fejedelem is megadja magát. *Șaincan* több mint kétezer török szót mutatott ki a román nyelvben; két szóképző is (—giu, lăe) meghonosult. Honnan ez a nagy eredmény, mikor Moldvában a törökök még lakhatási engedéllyel sem bírtak s nálunk különösen Erdélyben a románok a törökökkel nem is érintkeztek? A mi a magyarországi románok nyelvében török elem van az részben Románia, részben a magyarok révén került oda. A romániai nyelvben azért hatalmasodott el annyira a török elem, mert a fejedelmek, a főurak a stambuli udvarral, állandó összeköttetésben voltak. A török kormányrendszer adózási, hadászati stb. műszavai mind átvándoroltak a nyelvbe azokkal a szavakkal egyetemben, a melyekkel a törökök egyes sajátos eszmékre, tárgyakra magukkal hoztak. A törökök eszmevilága lerakódott apránként a román nyelvbe.

Ezen hatások a felsőbb rétegekre, mióta a román nyelv öntudatos kezelés alá került, megszűntek; a nyelv művelői az eredeti szóalakok után kutatnak s ha kölesőnözniök kell, a latin nyelvek szókincsét veszik első sorban igénybe.

DR. MOLDOVÁN GERGELY.

Erdélyi tudományos igyekezetek.

(A múlt évszáz végétől a jelen évszáz második évtizedéig).

(Második és befejező közlemény.)

V.

„Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Próba Társaságnak — írja Jakab E. — az előadottakból láthatólag 1793. december 3-ki első alakuló gyűléséről az 1801. jun. 11-dikén tartott s jegyzőkönyvileg igazolható gyűlésig összesen volt ötvenegy ülése, hiányzik tizenkettőnek jegyzőkönyve“. ¹ Az utolsó jegyzék szerint a társaságnak 201 résztvevő tagja volt, de éppen az volt a baj, hogy ezek nem voltak *eléggé résztvevők*, a tagdíjak rendetlenül folytak bé, az úgynevezett „munkás tagok“ dolgozatai mind ritkábbakká lettek, szóval itt is, mint annyi hazai társulatnál, nemesak a nagy közönség, de a tagoknak is egy nagy része mind közömbösebbé lett társulata iránt s végre bekövetkezett az az állapot, a melyben a társulatok csak névszerint élnek.

A „Kézirat kiadó Társaság“ tervezetét Aranka szintén 1791. évben adta ki; a tagsági díjajánlás 30 arany volt, melyből tizet előre kellett befizetni, a többit 20 vagy 10 aranyonként egyszer vagy kétszer, a miért a tagok a társaság kiadásait díjtalanul kapják meg. A megalakulás 1791 május 13-dikán történt, a törzstagok száma hetvennyolezból állott; ² az igazgató tanács elnökének gróf Bánffy György kormányzót, titoknoknak gr. Bethlen Gergelyt, pénztárnoknak gr. Teleki Lászlót választották. ³ „Később a dolgok szaporodásával az igazgató tanács által újabb gyűlések tartattak. Legelőbb a

¹ L. az id. mű 35-dik lapján.

² L. Jakab Elek id. műve 39-dik lapján.

³ L. ugyanott.

kéziratok lajstroma kinyomatott s közönséggé tétetett; ezután tudós emberek választattak ki, s azok is a lajstromok megküldése s a kiadványokból jutalmúl egy-egy példány megigérése mellett munkára meghivattak; ezenkívül a lajstromban kijelölt munkák közül egyiknek vagy másiknak sajtó alá elkészítésére felkértek, s így az igazgató Tanács minden lépést megtett a történeti munkáknak illő módon és alakban kiadása végett.¹ A kéziratkiadó Társaság tanácsosainak neve — írja Jakab E. — előttem ismeretlen, csak annyit olvastam a gróf elnök 1804. febr. 13-án kelt s a lyceumi könyvtár nyelvművelő társasági iratai közt levő rendeletéből, hogy a tanácsstagok elhalálozása miatt, az 1792. titkárrá nevezett gr. Bethlen Gergelyt és pénztárnokká tett gr. Teleki Lászlót tudományos érdemeik, hazaszeretetök és a Társaság iránt tanusított buzgalmuk tekintetéből igazgatósági rendes ülnökökké nevezte ki, a másodiknak helyére nevezte br. Wesselényi József kir. kormányiszéki fogalmazót, az elsőnek helyére pedig Csedő László kir. kormányiszéki titkárt és gróf Bánffy Dénes ugyanottani fogalmazót jegyzőkké, azon megjegyzéssel, hogy a Társaságot illető irományok, könyvek és pénzek átadása iránt később fog intézkedés tétetni.² „A kormányiszéki elnök 1827. jun. 25-én tartott teljes tanácsülésben előadta, hogy a magyar tudós Társaság (értetik az erdélyi) azon diplomáit, kézíratait, könyveit és egyéb iratait, melyek volt titkár, Aranka György, halála után a m.-vásárhelyi kir. tábla levéltárában tartattak, jó lenne onnan Kolozsvárra valamely oly helyre szállíttatni, a hol a tanulni kívánók hasznát vehessék. Határoztatott, hogy a kir. lyceum könyvtárhelyisége jelenleg alkalmas arra, hogy annak eltartása végett ott külön szoba adassék. Rendeletet adatott ki tehát Székely Mihály³ kir. táblai elnökhöz, hogy azokat vétesse jegyzékbe, s ládába rakva küldje Kolozsvárra a kir. lyceum igazgatójához, és az eredményről tegyen annak idejében jelentést. Erről az említett igazgató jun. 10-én értesítettetett. A kir. táblai elnök jelentése ugyanaz nap érkezett meg azon tudósítással, hogy a felforgó irományokat jegyzékbe véve, a jegyzékkel együtt lyceumi igazgató, gr. Lázár Lászlóhoz, elküldötte.

¹ Ugyanott és a következő 40-dik lapon.

² Ugyanott, a 40—41 ll.

³ Kilyéni Székely Mihály, a marosvásárhelyi, illet. erdélyi kir. tábla nagytekintélyű elnöke.

Ez jul. 24-én jelentette a küldemény megérkezését és elhelyeztetését, a 19. tétel alatti könyv híján, a minnek czíme: *Novissimum Silesiae Theatrum* s a minnek utólag utánküldését elrendeltetni kérte. E társulati vagyon további sorsáról az erd. kormánysszék levéltárában ninesenek adatok . . . ¹

Toldy F. szerint a M. Nyelvmívelő Társaság névleg 1810-ig létezett, de a mint látók, 1801-en innen tartott gyűléséről nines tudomásunk; „munkáinak mindjárt kezdetben kiadott első kötete társ nélkül maradt volt“.²

A „Kéziratok társaság“-a a történeti kútfők két kötetét adta ki. *Scriptores Rerum Transilv. cura Societatis Philohistorum Transilv.* (Szeben, 1797—1800.).

A két társaságnak elnöke gróf Bánffy György, Dénesnek és Baresay Ágnesnek fia, szül. Piskiben, 1746. (Kazinczy „Erd. Levelek“ cz. művében hibásan 1747.) decz. 24-én (Kazinczynál hibásan 23.), meghalt ötvenhat esztendőn át viselt szolgálatjai után Kolozsvárt 1882. jul. 5-dikén. Gubernatornak József által neveztetett ki, s az 1790. dieta „a fejedelme s honja által egyiránt kedvelt kormányzót örvendve választja meg“.³ Nyomatásban megnyitó s beiktató boszúdein kívül egy ilyen című jogi dolgozata jelent meg „*De eo quod jure naturae illicitum est an etiam sit invalidum*“ (Bécs, 1796.).

Kazinczy ilyen képét nyújtja Bánffy Györgynek: „Gubernator gróf Bánffy György, egy kiseded természetű, kedves arcú úr, fekete prémetlen mentében jöve ki vendéglátójába, elhintve a szent István és Leopold csillagjaival, s a polgári arany-keresztel, s magyarul szóla velem. Gyengélkedő egészsége s öreg kora tiszteletemet iránta érzékenynyé tette. Senkit nem nyom s a kik alatta szolgálnak, fíjjaként tekinti. [Úgy beszélék előttem, a kik azt tudhatták, hogy ő és cancellarius Teleki nem szerették egymást s annál szebb, hogy mindketten szeretvén, a mit szeretniek kelle, magányos indulataikat a köz dolgaiba által nem vitték, s annak mindketten boldogító geniusai voltak.] Sok hivatalos irományit láttam, melyre neve egy kézvonását

¹ Ugyanott, 41. l.

² L. Toldy F. „A magyar nemzeti irodalom története“ (Pest, 1872). I. k, 138-dik lapon.

³ L. Kazinczy „Erdélyi Levelek“ 342-ik l.

híven követő bélyeggel van nyomtatva; de a ki nevét ezekre nem írja, saját kezével írja meg hosszú meleg válaszát gróf Gyulay Ferencz-néhez, midőn férje (gr. Gyulay Ferencz es. k. kamarás), a gróf elhala. Azok a bélyegzett aláírások akkor tétetnek, mikor egészsége gyöngékedik.¹

Gróf Bánffy Györgyben nagyon is meg volt az erős faji érzés s hazájához s nemzetéhez viseltető hő és hű szeretetét nemesak hivatalos ténykedései bizonyítják, de mind az, mit róla tudunk; a magyar nyelv pallérozását s irodalmának lendülését ő is éppen úgy óhajtotta, mint az akkor élt legjobb hazafiak. A két erd. tudományos társaságnak, a mint látók, elnöke volt, tehát a magyar nyelv-mivelő társaságé is, s mégis, midőn Kazinczy Ferencz, a nagy nyelv-újító, a magyar irodalom díszé, 1816-ban Kolozsvárt nála tisztelgett, Bánffy gr. nem tudta, hogy Kazinczy magyar író, s őt egy magyarúl jól beszélő lengyel úrnak tartotta. Alig hinnők, hogy ez lehetséges, ha azt maga Kazinczy nem írja a következőkben: „Most, minékutána a nagyon előregedett, elgyengült gubernátorról halála után, szabadabban szólhatok, el lehet mondani, hogy ez — esodálkozva hallá, hogy magyarul öltözött lengyel vendége oly derekasan megtanulá nyelvünket; pedig felvezetóm nevémet — *nszky* végzet nélkül ejtette.”²

VI.

Kerekes Ábel Aranka Györgyhöz 1814. ápr. 14-ről írt levelében részletezi az erd. történetre tartozó gazdag kézirati gyűjteménye darabjait. Felettből érdekes levelét így végzi: „Sem esmeretségem, sem módom nincs, hogy a gyűjteményt költségemen kiadhassam. Nagyjaink is inkább szeretik patronusoknak tartatni, mint lenni. Trattlernek szándékozom tehát Pestre kiküldeni, az ő gondja lesz e cenzurában való eljárás is“.

Nehány nap múlva, ú. m. ápr. 17-én, Kerekes Ábel, mint gr. Kemény József id. tanulmányában olvassuk, ugyane tárgyban ezeket írja Arankához: „A méltóságos urat az erdélyi historiát tárgyazó gyűjteményem elősegéllésére tisztelettel meghívom. A gyűjteménynek

¹ „Erd. Levelek“ Abafi L. által eszközölt kiadásának 74—75. l.

² Ugyanott a 76-ik lapon.

„*Historiai darabok és apróságok*“ lesz a czíme. Minden bevétetik, a mi csak Erdély polgári historiáját gyarapítja, diaetalis articulusok, naplókönyvek, missilis levelek, kisebb historiáescskák, holmi megjegyzések. *A két első kötetével nem sokára készen lészek*, ezekbe mennek I. Rákóczi Györgynek az ifjabb Székely Mózással és Bethlen Istvánnal való bajai a Tholdalagi Mihály eredeti gyűjteményeiből. Fenn említett „*Historiai darabok és apróságok*“ cz. munkájának kiadását szerző nemsokára bekövetkezett halála miatt el nem érthette. Az eredeti kézirat a bécsi magyar ujság szerkesztője Igaz Sámuel birtokában maradt, kitől azt gróf Kemény József 1819-ben könyvtára számára megvette, „de az 1848-ban kletkezett gerendi lakomnak forradalmi dúlása — írja gr. Kemény J. — ezen becsés kéziratot oly annyira megsemmisítette, hogy csak is az első darabnak czímlapja s előbeszéde maradhatott meg, a többinek még nyoma sem találtathatván többé“. Gróf Kemény szóban forgó tanulmányában közölte a czímlapot s az előbeszédet.

Végre említenem kell itt még azt is, hogy 1836-ban erdélyi udvari tanácsnok, báró Nalácsi József, Bécsben elhalálozván, s ott levő könyvei árverés útján eladatván, az azok közt találtatott Kerekes Ábel-féle kézirati gyűjtemények több negyedréttü kötetben, honi történelmünk szerencséjére, érdemteljes hazánkfia, s jelenleg már nyugalomra bocsátott erdélyi udvari tanácsnok, báró Apor Lázár úr által, megvétettek s most is ott léteznek“. ¹

Kerekes Ábel íratgyűjteményének azon része, mely Brúz Lajos birtokába ment át, s azon másik része, melyet Lapusnyakon (Hunyadmegyében) őrzöttek, a forradalom romboló napjaiban feldúlott, lán-gok prédája lett s mind ebből csak az a tizenhárom ívre terjedő kéziratesomó maradt meg, melyet Brúz 1855. aug. 19-én adott át kedves vendégének, Vass József piárista tanárnak, ki azt magával vitte Kolozsvárra. Kerekes gyűjteményének azon két kötete, melyek jelenleg az Erd. Múzeum könyvtárában őriztetnek, talán báró Apor Károly kézirati hagyatékából kerültek oda.

Csík-szentiványi Kerekes Ábel szül. 1790. február 15-én Tordoson (Hunyadmegyében), tanulásait a szászvárosi ref. iskolában kezdette, egyik tanára a nagyhírű s még nagyobb érdemű Lipót

¹ L. ugyanott.

Pál volt; 1806-ban Baló Sámuel tanár a történelmet megkedveltette vele s levéltári tanulmányokhoz fogott. Két évvel ezután 1808. jun. vége felé elhagyta a szászvárosi iskolát s Nagy-Enyedre ment, hol jul. elsején a tógátus diákok közé vétetett fel. „Itten is üres idejét levéltári búvárlatokra használta fel, — írja róla id. Szinnyei József — sőt a gyulafehérvári püspöki s káptalani könyvtárba is ellátogatott. 1810. júniusában Nagy-Szebenbe ment a német nyelv megtanulása végett és szorgalmasan látogatta a Bruckenthal könyvtárát és múzeumát. 1811. aug. Marosvásárhelyre utazott; itten legtöbb időt töltött a genealogiai gyűjtemények búvárlásával és megismerkedett Aranka Györggyel, kivel haláláig levelezett“. ¹ Ugyanezen év őszén ismét Szászvároson látjuk, hol 1812. jan. 8. a segédtanítói állást foglalta el. „A történelemnek szabad szellemben való tárgyalása miatt Balóval, az iskola előjárójával összetűzése volt, mely egyenetlenség csak Baló Sámuelnek 1814. szept. 29. történt halálával szűnt meg. Ekkor Kerekes foglalta el a tanári széket és a *tantárgyakat az eddigi latin helyett magyarul adta elő*“. ² 1815. febr. 4., midőn Keresztes Dániel foglalta el a szászvárosi tanári széket, Kerekes Marosvásárhelyre ment törvényt tanulni. „Itt azonban a már testében lappangó aszkór 1816. márcz. erőt vett rajta s azon hó 23-án meghalt“. ³ Könyveit a szászvárosi ev. ref. iskolának hagyta. Életrője Ponori Thewrewk János így írja le külső megjelenését: „Kereskesnek magas, vékony termete, a kora őszültség szállongó havával gyéresen kerített gesztenyeszín haja, nagy, széles homloka: hosszukó és halvány ábrázata volt“. Két czikke jelent meg az „Erdélyi Múzeum“-ban, az egyik „Szives kérelem Erdély historiája barátaihoz“, a másik „Cesinge János“ cím alatt. Halála után Keresztes és Döbrentei akarták kiadni válogatott történeti munkáit, azonban ez az üdvös szándék, mint annyi más, nem valósult meg.

VII.

Döbrentei Gábor, kinek nyelvünk és irodalmunk közül való érdemeit eléggé nem méltányolhatjuk, az *Erdélyi Múzeum* szerkesztésének alkalmából egy egész írói kört tudott maga körül egyesíteni

¹ L. az id. műben.

² L. ugyanott.

³ Ugyanott.

Kolozsvárt, mely működésének rövid idejére egy tudós társaság jellegével bírt, mint a hogy erről az „Erd. Múzeum“ X-ik, illetőleg utolsó füzetének előbeszédében folyóiratának olvasóit maga értesíti (Pest, 1818.) E füzet előbeszédében Döbrentei visszapillant kiadó-szerkesztői tevékenysége főbb mozzanataira, megemlékezik az alkadyokról, a melyekkel meg kellett küzdenie, a támogatásról a melyet több oldalról kapott, s nemes hévvel buzdítja nemzeti irodalmunk s mivelődésünk barátjait a végzendő nagy munkára. Elmondja, hogy az „Erd. Múzeum“ első füzetének megjelenésekor néhány Kolozsvárt lakó tudóst s irodalombarátot megkért, hogy időnként sziveskedjenek nála megjelenni s a folyóirat számára beküldött dolgozatot együtt vitassák meg; az illetők kérését készségesen teljesítették. De nemcsak az ilyen munka került szóba, hanem a gyűlésen a résztvevők bármelyike is tarthatott felolvasást, vagy valamely érdekes irodalmi tárgyról szabad előadást, a mely felolvasásra vagy élő szóval elmondott értekezésre a jelenlevők megtehették észrevételeiket. Ilyen módon Döbrentei Kolozsvárt egy egész irodalmi kört, tudós társaságot hozott létre, a melynek leggyakrabban megjelent tagjai a következők voltak: *Buzna Lázár* piarista, *Fricsi Fekete Ferencz*, dr. *Gyarmathy Sámuel*, *Koros Imre* piarista, *Lengyel István* philosophiai tanár, *Liedeman Márton*, evang. lelkész, *Molnos Dávid*, az unit. kollegium rektora, *Szász Mózes*, unit. lelkész, *Szilágyi Ferencz*, az ev. ref. kollegium rektora, *Szilveszter György*, theol. tanár az unit. kollegiumban, *Buczy Emil* piarista, gróf *Kornis István* nevelője, *Cserai Farkas*, es. kir. kamarás és őrnagy, főtisztelendő *Döme Károly*, Hegedüs Sámuel historiai tanár, *Kenderessy Mihály* kormányzékai tanácsos¹ *Szabó András* könyvtárnok Marosvásárhelyen. A mint e névsorból látjuk, a különböző hitfelekezetű papok és tanárok Erdélyben, a vallástürelemnek ezen klasszikus földjén, siettek a kapott felszólításra a nemzeti irodalom ezéljaira szövetkezni, s a szökkörű társaság kapcsolatában semmi mást, csak az egyesítő érdeket látták. „A fennebb említett gyűléseken — írja Döbrentei — olvasott fel néhány czikkelyt Fricsi Fekete Ferencz úr, a maga által anglusból fordított, már egészen kész s csak nyomtatást váró Speculatorból. Így közlött némely kelyeken Prof. Molnos Dávid *Thukydidesznek* Pelo-

¹ Egyike irodalmunk legbuzgóbb előmozdítóinak.

ponnesusi hadjáratából, melyet az eredeti nyelvből magyarra egészen által tett, így olvassa fel, kormányiszéki cancellista Deáky Sámuel, Barthelemy Anacharsisának most a III-ik kötetig vitt fordítása egy részét“.

VIII.

Legnagyobb gyönyörűségét lelé Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* kiadása alatt abban, hogy kilencz erdélyi ifjú „melegen érezvén a hazai felszóllalásokat“ hozzá csatolta magát. Ezekről folytatólag így ír imént végzett előbeszédében: „Most iparkodván készülnek a nemzeti Literatura egykori bővítésén, s hiszem egyik ez, másik más nemében a költői vagy folyóbeszédi munkáknak, jelesen áll elé. Ötnek dolgozásai közül azt, a mi eddig legjobbja volt, serkentésül felvettem. Ki ne lobbanjon ifjainknak ébredező haladásán örömmre, ki ne fogadja azoknak nemesebbjeit a barátság vezető érzésével? Közelebbi barátim ismereteseek már ezek közül egyikkel-másikkal, s látják örömem igaz okát, a hazai fáradság édes jutalmát. Nem nevezem meg a közönség előtt ezen ifjú barátimat, csak kérem őket a Nemzet becsületére, hogy dicső feltételektől semmi esetben el ne álljanak s a Haza iránti kötelesség előtttek, mint egy esküvés, szent legyen“. E kilencz ifjú közül való volt, nincs kétség benne, báró Wesselényi Miklós s b. e. nagybátyám gróf Gyulay Lajos. A mint kezdték, úgy folytatták s végezték, s vették jutalmát a jó hazafiak közelsimerésében.

Döbrentei Gábor szül. 1786. decz. elején Nagy-Szőllösön, hol atyja ag. evang. lelkész volt, tanulását Pápán kezdte, Sopronban folytatta, hol 1805-ig maradt. „Itt — mint id. Szinnyei Józsefnél olvassuk — Baróti Szabó Dávid és Ányos munkáinak hatása alatt a bölesészet iránti szeretet korán ébredt föl lelkében; tagjává lett a tanulók közt már ekkor fennálló magyar egyesületnek, melynek előbb könyvtárnoka, majd titoknoka lett“. Nagy befolyást gyakorolt mivelődésére a Kiss és Kazinczy közt folytatott levelezés. Az 1806-dik év elején Pesten felkereste Révait és Virágot, Bécsben pedig Bacsányit, Korabinszkyt, Decsit, Mártont s Báróczyt látogatta meg. Ugyanazon év május elsején Vitembergába érkezett, hol az egyetemre beiratkozott s egész a jenai ütközet napjáig (okt. 14.) több

ottani nagyhírű tanár előadását hallgatta, a mikor is Lipesébe ment, hol a többi közt az angol nyelvet is megtanulta. Haza jövén, Kazinezy ajánlatára b. e. nagyanyámtól gróf Gyulay Ferenczétől meghívást kapott Oláh-Andrásfalvára nevelőnek fia mellé. A nevendék gróf Gyulay Lajos s tanítója közt oly benső, eszményi szép viszony fejlődött ki, mely az évek során sírig tartó barátsággá alakult. 1809-ben Döbrentei Kazinezyhoz ment Széphalomra közbenjárását megköszönni, onnan aztán Pestre utazott, hol Horváth Istvánnal s Fejér Györgygyel megismerkedett, Vitkovicesal barátságot kötött, Schedius pedig Pesten többekkel ismertette meg. Erdélybe visszatérvén, útjától felfrissülten a nevelés mellett új buzgósággal fogott hozzá irodalmi munkásságához. 1813-ban Kolozsvárra ment nevendékével s ott az „Erdélyi Múzeum“ című folyóiratot megalapította; 1814-ben Gyulay grófnét Széphalomra Kazinezy Ferenczhez s Szent-Mihályra gróf Dessewffy Józsefékhez kísérte. Ugyanezen évben Döbrentei báró Wesselényi Miklóssal s nevelőjével Pataki Mózsessel Olaszországba utazott s visszatértükben Berzsenyit Niklán, Kisfaludy Sándort Sümegen s Takács Juditot Dukán meglátogatta; okt. 16-án egy szép út emlékével gazdagon érkezett Kolozsvárra. Irodalmi érdemei elismeréséül 1817-ben Hunyadmegye táblalibrájává neveztetett ki, barátja Cserei Farkas pedig, mint fennebb látók, 1818-ban ezüst érdempénzzel tisztelte meg. 1817 végén Gyulay Lajos grófot Marosvásárhelyre kísérte, hol együtt hallgatta vele az erdélyi törvényt és a királyi táblánál fel is esküdött. Aranka halála (1817) után *egy új tudós társaság alaprajzát dolgozta ki, mely azonban megerősítést nem nyert.*

Ez az a tudós tudós társaság, mely a mint fennebb látók, a korlátnok helyeslését megnyerte s melyet, mint az alább közlendő szövegből látni fogjuk, a kormányzó is pártolt, Döbrentei ugyanis egy 1818 szept. 8-dikáról kelt levelében azt írja gróf Dessewffy Józsefnek, hogy „A' gubernator helybenhagyá plánomomat az Erdélyi Magyar Társaság felelevenítése végett, s ígérte hogy maga részéről is mindent el fog követni“. Ugyanazon év junius 11-dikéről Marosvásárhelyről kelt egy kiadatlan levelében báró Wesselényi Miklóst a többi közt az erd. tudós társaságról a következőkben értesíti: „Még addig is tudósítani foglak, csak megtudjam hollétedet, az iránt, lett e valami az Erdélyi Tudományos Egyesület felállításá-

ból, melyet 62,000 Rft fundus mellett most akarnak itt mozgásba hozni, leginkább Székely Mihály 's Cserei Miklos. Ez iránt készített planumom most circulal azoknál, kik benne munkásságokat ajánlják". Székely Mihály ekkor még udvari tanácsos volt Bécsben, később kir. táblai elnökké lett, Cserei Miklós főkormányászéki tanácsos, tudós, író s irodalombarát, Kazinezyval levelezett.

Döbrentei életének s munkásságának további része nem ide tartozik. — Növendéke gróf Gyulay Lajos a szeretett tanítót s barátot a következőkben jellemzi : Döbrentei tiszta lelkű ember volt, és magyar olyan, kinek ritkitom párját, és éppen azért, hogy oly tiszta lelkű és magyar érzelmű ember volt, nem hagyta megróvás nélkül a hibát nagy embereinknél sem, mintegy boszankodva azon, hogy azok, kiket ő is kiváló tiszteletben tartott, hazánk nagyjai, miért nem hibátlanok, tökéletesek, a tökélyt pedig a földi életben ne keressük, emberek vagyunk és gyarlók. A hibáztatás Döbrentei részéről sértette nagy embereinket s azok is többször éreztették vele boszankodásukat. Írásmodora Döbrenteinek erőltetett és sok helyt értetlen, de úgy látszik, mint nyelvbuvár, igyekezett felhasználni mind azon régi elavúlt szólásokat, melyeket a régi kéziratokban előtalált, és tájszavakat, kitételeket, melyeket útaztában hallogatott és azért lett irálya erőltetté, a miért aztán recensensei nem a legillőbb módon támadtak reá, kivált Bajza. Folytatólag így ír Gyulay Lajos barátja, jegyzeteinek egyik kézirati kötete elé fűzött lapokra, mely kötet a m.-németii könyvtárnak egyik becses darabja: „Döbrentei Gábor 1807-ben jött hozzám mint nevelő Kazinezy Ferencz ajánlatára, és azon idő óta egész haláláig, vele a legszorosabb viszonyban voltam. Ismertem kívülről belőlről, erényeit, gyengeségeit, és dicséretére mondhatom, hogy erényei mélyen lenyomták gyengéit, és felül emelkedvén azokon, tükkör gyanánt szolgálhatnak mind azoknak, kik igazi magyart ismerni és tisztelni kívánnak. Döbrentei — lehet mondani — egy átlátszó ember volt, ő nem tudott színlelni, nem volt diplomata, nem politikus, előtted állott jó és gyenge oldalaival, és az ilyen emberek rendszerint olyanok, kiknek nyíltságát az ügynevezett „ügyes“ emberek előnyeikre felhasználják. Az emberek egyáltalában nem bánnak testvériesen egymással, ha kikaphatnak egymáson, azt el nem mulasztják, szeretnek rágalmozni, szívtelenek, az így megrágalmozott emberek pedig, nem esoda, ha türelmököt veszítve

szintén epésen irnak azokról, kik őket megbántották“. Így tett Döbrentei is.

Döbrentei Gábor meghalt 1851. márcz. 28-án, eltemettetett a buda-órsi temetőbe a honvédek sirjai mellé, ez volt végakarata. Temetésén mintha két korszak vonúlt volna fel, a régi magyar alkotmány korszaka, vagy legalább ennek visszfénye s az elnyomatás új ideje, előbbit Buda városának régi hajdúi idézték fel, a kik sirját körül állották, utóbbit a háttérben a gens d'armes-ok képviselték, a kik figyelmesen hallgatták a lelkész bucsuztatóját s a lelkész, a nagy szónok Székács József, e miatt meg nem zavarodván, mondta a mit hitbuzgó lelke s magyar szíve sugalt.

GR. KUUN GÉZA DR.

I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632— 1694. évekről.

(Első közlemény.)

Erdélynek XVII. századbeli történelme a legmozgalmasabb és legváltozatosabb, ezért legérdekesebb is. A gyakori küzdelmek, fejedelmváltozások és pártviszályok bő anyagot nyújtottak a történetíróknak, kik szívesen írták meg a kor eseményeit, a szenvedések és dicsőség napjait, a diadalokat és a hazafias ügy gyakori bukását.

A gazdag évkönyv- és történelmi irodalmat mintegy kiegészítik az apróbb följegyzések, naplók és családi jegyzések, melyekben e század szintén gazdagnak mondható. A kor nagy emberei is, kik maguk is mintegy tényezői voltak az eseményeknek, vezettek ilyeneket s e följegyzések, bár kiválóbban családi s magánügyekkel, az ország dolgaival s a politikai eseményekkel csak kevésbé foglalkoznak, mégis becsesek. Ha nem is engednek bepillantást az országos viszonyok mélyébe, de adatokat nyújtanak az átmeneti kor eseményeire.

E följegyzésekhez esatlakozik újabban két, eddig kiadatlan s az egyik egészen ismeretlen napló, I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmé, az első 1632—1689. utóbbi 1690—1694. évekről.

E két napló nem azért becses, mintha a leginkább az író magánéletét és ügyeit tárgyaló rövid jegyzetek a kor történetére nézve nevezetes fontosságúak volnának, hanem inkább azért, mert a részleteket kutató történetírónak e rövid naplók is jó szolgálatot tehetnek. Egy részről azért, mert adataik meglehetősen pontosak s eltérőleg a többi kisebb diariumoktól figyelmők, különösen az utóbbi, olykor-olykor kiterjed a külföldi eseményekre is, másrészt azért, mert fejedelmi íróik zaklatott életének, buzgó vallásosságának és hazaszeretetének híj tükreül szolgál. Ez annál inkább becsessé teszi, mert épen a két Apafi az, kinek alakja nincs még eléggé megvilágítva s különösen II. Apafira vonatkozólag oly kevés adat-

tal rendelkezik történelmünk, hogy nem érdektelen a legkisebb esekélyesség sem.

Végül kútfő-történelmi tájékozásképpen megjegyzem, hogy II. Apafi naplója eddig teljesen ismeretlen volt.

I.

I. Apafi Mihály naplója 1632—1689. évekről.

E naplónak eredetije a marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban van.¹ Két másolatáról van tudomásom, egyik a Benkő József gyűjteményében a nagyenyedi Bethlen collegium gazdag könyvtárában volt, mely azonban Enyednek 1849. jan. 8-án történt felgyújtása s kirabolása alkalmával teljesen elpusztult, a másik pedig, mely az előbbiből 1823-ban Etédi Jakab György számára iratott le, 1860. jun. 26. óta a tulajdonos ajándéka folytán az Erdélyi Múzeum-Egylet kéziratárájában van. E példány jól olvasható, számkás írással, de nagyon hibásan van másolva.

Apafi a munka latin czíme daczára magyarul jegyzi fel a nevezetesebb eseményeket születésétől kezdve csaknem haláláig. 1689. okt. 8-án van az utolsó feljegyzés. Nem sok maradt élete eseményeiből feljegyzetlenül, mert nemsokára meghal. 1690. elején Fogarasba megy s ott április 15-én, szombaton délután három órakor „kimult ez világból igen igen szép esendesen.”²

Vehiculum vitae serenissimi ac celsissimi principis Transilvaniae Partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis Michaelis Apafi.

Adott Isten ő felsége ez világra Krisztus urunk születése után 1632. die 3 Novembris.

1633, 34, 35, 36, 37.³ esztendők játékokkal multak el töllem.

Anno 1638. 1. Aug. a tisztességes tudományoknak tanulására adattattam.

¹ 8° 78 l. Egykorúnak vélt kötésben, tábláján Teleki Sámuel neve sajátkezűleg felírva s alatta a széki Telekiek családi czimere. — El nem mulaszthatom hálás köszönetemet nyilvánítani Nemes József urnak, a Teleki-könyvtár igazgatójának, ki a legkészségesebben bocsátotta rendelkezésemre.

² Czegei Wass György diariuma. Közli Nagy Gyula. Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt. Irók. XXXV. köt. 1896. 88 l.

³ Eredetiben betűvel kiírva.

Anno 1639, 40, 41, 42. esztendőknék *május* holnapjáig Ebesfalván tanultam Suri és Csernátoni mesterek keze alatt.

Anno 1642. *junius, julius, augusztus* holnapjait Kolozsváratt töltvén el scholában, házamhoz hozattam és házamtúl Fejérvárra küldtettem Pápai Imre keze alá.

Anno 1643. 44. és 45. esztendőknék *május* holnapjáig keze alatt voltam.

Anno 1646. Voltam Briccius és Veresegyházi mesterek keze alatt.

Anno 1647. *septemberben* küldtettem Lőcsére.

Anno 1648. Bártfára.

Anno 1649. 2. *Maji*. Indultam hazámban és hagytam el a scholát. 13. *Maji*. Házamhoz érkeztem.

Anno 1650. Mentem ifjú Rákóczi György udvarában.

Anno 1651. 52. 53. esztendőknékben udvarában lakván, sulyos szolgálattal mult el az idő töltem.

Anno 1653-ban elhagyván az udvart, házasultam meg 10. *Junii*.¹ Ugyanakkor lön a moldvai vajda ellen való expeditio.

Anno 1654. Nem volt semmi hadakozás.

Anno 1655. A havasalföldi.

Anno 1656. A végén Lengyelországba való készület.

Anno 1657. Die 8. *Januarii* az oda való megindulás² és 31. *Julii* ugyanazon esztendőben Mehemet Kéri krimi tatár khámnak rabságában való esés. Magam pedig Haras Bék nevű Murzának, Or nevű városának kapitányának, kezében rabul estem.

Annorum 1658. 59. 60. esztendőknék jobb részét rettenetes, sulyos, kemény rabságnak viselésével töltöttem el. Isten ő felsége is megszána s megszabadíta, melyért áldassék szent neve örökké töltem, és 24. *Octobris* estve lábaimról a vasat levervén Jászvásárt, Stéfán vajda keze alá mentem és onnét 3. *Novembris* megindulván, 8. *Novembris* Borgóra magam falujában érkeztem. Feleségemet Isten segítségével egészségben találván, két holnap héján négy esztendőt töltöttem Lengyel- és Tatárországban s tizenkétezer talléron változtam.

Anno 1661. die 10. *Septembris* hivattattam Istentül, török császár szultán Mehemet khámtúl és vezér Ali pasátúl ez bajos erdélyi fejedelemségre, melyet adjon Isten, viselhessek szent nevének dicsőretire, ecelésijának gyarapodására és lelkemnek idvösségére utolsó veszedelmében forgóiszegény nemzetem javára. Die 11. *Septembris*. Házamtúl, Ebesfalvárúl, Isten segítségébül megindulván, ugyanazon órában adta Isten ez világra Gergely fiamat; találtam a tábort Vásárhelynél. Die 12. Voltam szemben a török vezérrel.

¹ Neje Bornemisza Anna volt.

² Rákóczi már előbb, jan. 2-án elindult. L. Nemes János jegyzőkönyvét. Kézirat az Erd. Muz. Egyl kézirattárában.

Die 14. Választattam az ország státusitúl a fejedelemségre. Die 16. *Septembris*. A kerelei réten a hatalmas nemzetitül adatott bot, kaftán, 16 szerszámostúl, tollas süveg. Die 29. Adatott meg a zászló a désfalvi mezőn.

October. Die 4. Érkezett a török esászár követe. Die 7. Voltam szemben a követtel. Die 8. Ment el a esászár követe Cselebi-vel együtt. Adatott ugyan ez máí napon a kard meg. Die 12. Mentem Segesvárra a feleségemhez. Die 21., 22. Rontatott meg Csík. Die 31. Érkezett meg Cselebi az portárúl.

November. Die 2. Adták meg a széket és a esászár aranynyal írott levelét a fogarasi mezőn. Die 18. Mentem be Szebenben a feleségemmel együtt. Die 19. Jöttem ki Szebenbűl a gyűlésre. Háltam Szelindeken. Die 20. Kis Selykre érkeztem. Die 21. Megesküdttem az országnak esászártúl minden fejedelemséghez adatott eszközöket törökök előhozván az ország közibe. Die 24. Lött vége gyűlésünknek.¹ Die 26. Érkeztem a török táborra. Die 28. Bucsuztam el a vezértúl. Die 29. Ment el a vezér. Die 30. Mentem bé Szebenben.

December. Die 15. Indultam ki Szebenbűl. Mentem hálni Ujgyházra. Die 16. Musnára. Die 17. Medgyesre. Die 22. Voltam szemben a fővezér követével és a havasalföldi vajdával.

Anno 1662.

Januarius. 4. Januarii. Volt nállam tömösvári Kucsuk pasa követe. 12. Mentem Medgyesrűl Ebesfalvára. 13. Segesvárra. 18. Jött Kemény János Fejéregyházhoz. 22. Érkezett mellénk Kucsuk pasa Isten segítségébűl. Ugyanazon éjjel volt esuda az égen a hold mellett. 23. Kemény János táborának fölverése lön.²

Februarius. 11. Indultam Segesvárrúl, mentem Neistadtra. 12. Nagy Sinkre. 16. Feleségemhez, Szent Ágotára. 17. Vissza Nagy Sinkre. 25. Ebesfalvára. 28. Rosondályra.

Martius. 1. Nagy Sinkre. 2. Érkezett Szulimán aga a hatise-riffel hozzánk. 4. Mentem Almakerékre. 5. Ebesfalvára. 6. Zágorba. 7. Havadtőre. 8. Jobbágytelkére. 9. Görgénybe, országgyűlésére. 21. Mentem Vécsbe. 22. Vissza. 26. Lett a gyűlés vége. 30. Mentem Bányba. 31. Katonába.

Aprilis. 2. Devecserbe. 4. Szállottunk Szamos Ujvárhoz. 27. Szállottunk Bonczidához. Volt nagy földindulás. 28. Kolozsvárhoz.

Majus. 20. Jött hozzánk a Jel aga követe. 22. A tatár khám fővezére fiának s Kám agának követe.

¹ Szilágyi Sándor szerint 23-án lett vége. Erdélyország története. II köt. 302 l.

² Az ütközetet, melyben Kemény is elesett, részletesen leírja Cserei Históriajában. 6—10. l.

Junius. 6. Érkezett hozzánk a váci püspök,¹ s lett országgyűlése Kolozsvár alatt. 20. Vitték a püspököt Tömösvárra Ali pasához. 24. Érkezett hozzánk a tatár khám levele követivel együtt.

Julius. 5. Szállottunk a Keresztes mezejére. 6. Jött levelünk a portáról a két császár közt végben menendő békesség felől. 15. Mentem Ebesfalvára a feleségemhez. 19. Jöttem vissza a táborra. 29. Mentem Radnothra a feleségemhez.

Augustus. 3. Jöttem Radnothról a táborra Gyéres mellé. 14. Mentem Radnothra, beteg lévén igen a feleségem a vérben. 17. Jöttem vissza. 26. Szállottunk Gerendhez. Ugyanazon éjjel mentem Radnothra a feleségemhez. 28. Jött hozzám a moldvai vajda követe. 29. Jöttem vissza a táborban.

September. 4. Mentem a feleségemhez Radnothra. 8. Jöttem vissza. Jött ugyana nap a havasalföldi vajda követe hozzánk. 13. Szállottunk Kocsárdhoz. 24. Jött hozzánk a fővezér agája császár és fővezér levelével. 28. Mentem Ebesfalvára. 29. Jött a Jel aga követe.

October. 2. Mentem Keresdre Bethlen János uramhoz. 3. Jöttem vissza. 5. Mentem a táborra. 11. Jöttem Bajomba hálni. 12. Medgyesre, 21. Állott be az ország gyűlése.

November. 3. Lett vége a gyűlésnek. 6. Mentem hálni Szent Ágotára. 7. Nagy Sinkre. 8. Fogarasba. 13. Mentem Sárkányba. 14. Feketehalomba. 15. Brassóba. 20. Mentem hálni Pojana marul nevű faluban. 21. Fogarasba. 24. Hálni Szent Ágotára. 25. Medgyesre.

December. 6. Mentem Ebesfalvára. 9. Jöttem vissza Medgyesre. 21. Mentünk Ebesfalvára. 28. Jött hozzám a havasalföldi vajda követe. 29. Volt szemben velem. 30. Jöttünk vissza.

Anno 1663.

Janiarius. 11. Isten segítségével indultunk Medgyesről hálni Ebesfalvára. 12. Segesvárra. 17. Mentem Keresdre Bethlen János uramhoz. 18. Visszajöttem Segesvárra. 30. Mentem Fejéregyházra vendégségben Haller Pál uramhoz. 31. Segesvárra vissza.

Februarius. 7. Jött hozzánk Máthé Deák a moldvai vajdától. 8. 9. Voltam szemben véle. 21. Mentem Sász Kézdre országgyűlésére. 22. Állott be az ország gyűlése.

Martius. 3. Lött vége a gyűlésnek. 5. Indultam meg Szász Kézdről, mentem hálni Sibrikre. 6. Fogarasba. 13. Fogarasból

¹ Szilágyi Sándor i. m. ban 306–7, 1. Szentgyörgyinek nevezi, ki jövetelének azt a szint adta, hogy a német őriséget a várakból kivonulásra bírja, valójában pedig azért jött, hogy az ostromlott kolozsváriaknak segílyt ígérjen. Kétszínűsége kiderült s Kucsuk elfogatta és Apafi ellenvetése daczára Temesvárra kísértette Alihoz, hol fogságában meg is halt.

mentem hálni Nagy Sinkre. 14. Nethusra. 15. Segesvárra. 22. Ebesfalvára. 30. Jöttem vissza Segesvárra.

Aprilis. 19. Jöttem ismét Ebesfalvára. 22. Visszamentem Segesvárra, érkezvén a fővezér agája az adónak megindításáról való levéllel. 28. Mentem Ebesfalvára.

Majus. 4. Jöttem vissza Segesvárra. 10. Mentem Segesvárról Szent Demeterre a Kornis Gáspár uram lakodalmára. 11. Szent Demeterről Ebesfalvára. 25. Jöttem hálni Bonyhára. 26. Radnothra.

Junius. 3. Jött hozzánk a havasalföldi vajda követe, János Deák. 8. A moldvai vajdáé. 11. Indultam Radnothról, hálni mentem Sitvére. 12. Bervére. 13. Fejérvárra. 17. Jött hozzánk Abdi aga császár és fővezér leveleivel. 25. Szállottunk táborba az alvinczi mezőre; feleségem ment Fogarasba. 27. Mentem Dévára. 29. Babolnára. 30. Gyogyra.

Julius. 2. A táborba. 5. Voltam Szász Sebesbe vendégségbe. 23. Mentem Szász Sebesbe. 25. Szebenbe. 27. Ez napokon takarodott által havasalföldi vajda, 28., 29. és moldvai vajda, tatár, kozák hadakkal, 30, 31. az országon Magyarország felé.¹

Augustus. 4. Szállottam kis Csürhöz táborban. 7. Mentem feleségem eleiben Kastaholezra. 8. Vizaknára. 9. A pasához mentem; Kapusi pasa is jött hozzánk fővezér levelével. 11. Elbucusztam a pasától és elindult az országból, Szerdahelytől. 17. Indultam meg Vizaknáról az hadakkal, mentem hálni Szerdahelyre. 18. Vinczre. 20. Mentem Gyogyra a feredőbe. 24. Jöttem Vinczre. 25. Fejérvárra. 27. Kezdettem az ország mustrájához.

September. 3. Indultam Fejérvárról, mentem hálni Enyedre. 4. Csekelakára. 5. Radnothra. Jött azon nap a fővezértől Ali bég és Muharin aga hozzánk levéllel, hogy induljunk, mivel a magyarországiak is akarnának hódolni. 16. Voltak az égen rettenetes viadatok, álgú puská ropogások. 20. Indultam Isten segítségéből Radnothról, Küküllővárra hálni. 21. Türben. 22. Fejérvárra. 24. Vinczre. 25. Szászvárosra. 26. Dévára. 28. Ilyére. 29. Gerendre. Váltam el a feleségemtől ez napon. 30. Osztróra.

October. 1. Lippára. 4. Aradra. 5. Nagy Úszre. 6. Szanadra a Tisza mellé. 7. Mentünk által a Tiszán Szintánál, ugyanott is háltunk. 8. Fejerediesre. 9. Mélykutra. 10. Halasra. 11. Isakra. 12. Szent Mártonba. 13. Alsó Németibe. 14. O Budára. 16. Esztergomba. 17. Háltunk a mezőn, Ujfalúnál. 18. Érkeztem a táborba Érsek Ujvár alá.² Lettem szemben a fővezérral, ki becsülettel látott

¹ Mentek a fővezér parancsára támogatni a török sereget, mely Érsek-ujvárt ostromolta.

² Afafinak ez utját hárman is leirták: Czeglédi István (Uj M. Muzeum 1829. I. 49 l.), Rozsnyai Dávid (Mon. Hing. Hist. VIII. köt.) és egy névtelen, melyet Egri Fodor Sámuel irt át.

és nagy pompával fogadott, előmbe küldvén a havasalföldi vajdát s meg is ajándékozott. 24. Voltam szemben másodszer. 25. Volt nállam az havasalföldi vajda. 27. Szállottunk Udvardihoz. 28. Cziferihez. 29. Kis és Nagy Győr közé. 30. Kis Borshoz a Garan vize mellé.

November. 3. Lévához. 4. Léván alol. 5. Szalkához, az Ipoly vize mellé. 6. Drégely alá Palánk mellett. 7. Nográdhoz. 8. Váczon alol a Duna mellé. Igen hideg szállásunk volt. 10. Pesthez. 14. Bucsút vettem a fővezértül. Mentem hálni Németiben. 16. Tasra. 17. Isakra. 18. Halasra. 20. Mező Szegedre. 21. Általköltözvén a Tiszán, Kereszturra. 22. Szarafora. 23. Kétfülre. 24. Lippára. 26. Ostron innét egy mezőn. 27. Kápolnára. 28. Illyére. 29. Dévára. 30. Gyogyra. Jött a feleségem is hozzám.

December. 1. Fejérvárra. 2. Ott voltunk. 3. Balásfalvára. 4. Küküllővárra. 5. Radnothra. 6. Vásárhelyre. 7. Isten segítségébül Görgénybe. 17. Czikfalvára. 18. Zágorba. 19. Ebesfalvára. 28. Mentem keresztelőbe Bethlen János uramhoz. 29. Vissza Ebesfalvára.

Anno 1664.

Januarius. 1. Indultam Ebesfalváról Fogaras felé, mentem hálni Almakerékre. 8. Szászhalomba. 9. Sárosra. 10. Fogarasba. 11. Jött a fővezér embere hozzánk. 30. Mentem Nagy Sinkre ország gyűlésére.

Februarius. 17. Lett vége a gyűlésnek. 18. Mentem Fogarasba. 19. Jött a moldvai vajda követe hozzánk. 25. Indultam Fogarasból, mentem hálni Bányukutra. 26. Jakabfalvára. 27. Ebesfalvára. 28. Gálfalvára.

Martius. 1. Radnothra. 3. Mező Csányba hálni. 4. Isten segítségébül Kolozsvárra. 16. Jött hozzánk fő követ esászár levelével és magyarországiaknak küldött assecuratoriával, de rosszal. 19. Mentem Bánfi Dienes uramhoz Gyalúban. 20. Vissza Kolozsvárra. 24. Mentem hálni Vajda Kamarásra. 25. Katonába. 31. Kolozsra.

Aprilis. 1. Kolozsvárra. 16. Mentem hálni Tordára. 17. Enyedre. 18. Balásfalvára. 26. Fejérvárra. 30. Jött hozzánk posta követ a fővezértül.

Majus. 3. Jött egy aga az adóért. 7. Jött havasalföldi vajda követe hozzánk. 18. Jött más aga is a fővezértől.

Junius. 3. Jött hozzánk a fővezértül egy aga az hadbanmenetel felől. 5. Adott Isten egy fiui magzatot reggel 4 órakor. 9. Szállottunk táborban a tövisi rétre.¹ 12. Jött hozzánk a Kucsuk pasa embere. 14. Szállottam Váradjához. 16. Volt a fiamnak keresztelése. 19. Jött a Kucsuk pasa és budai vezér embere hozzám. 27. Volt a Kucsuk pasa embere nállam. 30. Szállottam a pihenő mezőre.

¹ Szilágyi S. i. m.-ban 8-ra teszi e táborozást, 314 l.

Julius. 4. Szállottunk a vajasdi patakhoz. 7. Enyeden alol. 9. Déese nevű falún felül való rétre. 10. Kocsárdhoz. 11. Jött a fővezér csauzza hozzám. 12. Szállottam az Aranyos mellé a Földvár-hoz. 17. Keczéhez. Ugyanaz nap mentem Radnothra a feleségemhez. 19. Visszajöttem a táborra. Ez nap lett a budai vezér és két oláh vajdák hareza Lévánál, Zuzza¹ német generálissal, mely harezon megveretett a két vajda és a budai vezér, Huszaim pasa. 26. Jöttem Radnothra. 28. Mentem vissza a táborra. 30. Mentem Radnothra. 31. Lettem szemben a palatinus szolgájával. Ajándékot is hoztak volt.

Augustus. 1. hujus mensis lett a kereszténység hareza a pogánssággal a Rába vizénél, a hol a pogánsság megveretik² 5. Mentem a táborra Keczéhez. 8. Szállottam Lónához. 12. Mentem Radnothra. 15. Bonyhára. 16. Vissza Radnothra. 22. Mentem Bonyhára ismét. 23. Ebesfalvára. 25. Radnothra.

September. 2. Jött a havasalföldi vajda követe hozzám. 8. Mentem Küküllővárra hálni. 9. Balásfalvára. 13. Volt nállam a jeni Kajmékán embere. 20. Lett meg a két császár között való békesség bizonyos conditiokkal, de rosszul igen. 25. Mentem Fejérvárra.

October. 6. Mentem Vinczre. 7. Gyogyra a feredőbe. 8. Dévára érkezett ez nap a fővezértől követ. 9. A moldvai vajda követe. 13. Mentem hálni Szászvárosra, volt szemben velem az havasalföldi vajda embere. 14. Vinczre. 15. Fejérvárra. 20. Jött Drinápolyból a császár kapucsi pasája a Kajmékántól 21. Mentem Balásfalvára. 22. Ekemezőre. 23. Ebesfalvára.

November. 1. Jöttem Segesvárra ország gyűlésére. 19. Lett vége az ország gyűlésének. 20. Mentem Ebesfalvára. 27. Mentem hálni Kundra. 28. Gálfalvára. 29. Radnothra.

December. 2. Szakálba hálni. 3. Sármásra. 4. Katonába. 11. Holt meg Gyurkó fiam 11 órakor délelőtt Katonában. 14. Láttatott üstökös-esillag, mely sokáig is tartott. 21. Temették el a kolozsvári reformátusok templomában³ 22. Mentem hálni Katonából Kolozsra. 23. Kolozsvárra.

Anno 1665.

Januarius. 2. Jött a fővezér embere hozzám a vajdánéért. 8. Indultam Kolozsvárról, mentem hálni Tordára. 9. Elekesre. Lát-

¹ Helyesen Cuzza.

² E harcot részletesen leírja Cserei Mihály Historiájában 15 l.

³ Sírja a templom hátulsó felében van. Lapos kő fedi e felirattal: „Apati“. Ugyanott van róla egy ezüst címerez halotti emléktábla ezzel a felirattal: Insign. illustr. pueri infan. Georgii Apati celsis. Tran. prin. d. d. Michaelis Apati Dei gra. prin. Tran. par. re. Hun. d. et Sic. co. filii charissimi obiit a. 1664.

szott más üstökös-esillag. E tájban esuda égi jegyek is láttattak. 10. Megyesre. 12. Ebesfalvára. 20. Jött császár levelével és fővezérével egy Hasszon pasa névű török, ki az előtt bosznai pasa volt, ki a németeknek az erdélyi várakból való kivitelét és a békességet a két császár között végben mentnek lenni hozta meg.¹ 21. Voltam szemben vele. 22. Estem kolikába. 30. Jött meg Teleki uram Szatmárról. Hozott két órát nekem, s feleségemnek is egyet, igen szépeket, melyeket küldött római császár ő felsége ajándékban Rottel uram által. 31. Kezdettem gyógyulni.

Februarius. 4. Adta meg a határjárásról való levelet ugyanazon pasa, melyet eltitkolt volt az előtt. 8. Vitték ki Szamos-Ujvárból a római császár praesidiumát. 9. Indultam meg Ebesfalváról, mentem Bethlen János uramhoz Keresdre. 10. Nagy-Sinkre. 11. Fogarasba. 17. Mentem hálni Sárkányban. 18. Fekehalomban. Ismét estem kolikába. Ez nap vitték ki a praesidiumot Kővárból. 19. Brassóban estem fekünni.

Martius. 1. Kezdettem gyógyulni. 6. Mentem Feketehalomban. Ugyanazon nap jött hozzám a bosznai pasa, a kit határjárni küldtek volt. 7. Voltam szemben vele. 8. Volt nálam ebéden, el is bocsátottam határigazítani, főembereket rendelvén melléje, mely határigazításban semmi sem tölt. 9. Jöttem Sárkányban. 10. Fogarasban. 15. Jött hozzám gróf Tökölyi uram Paloezai urammal együtt. 23. Mentek el. 21. (!) Bánfi Dienes uramat bocsátottam Bécsbe római császárhoz főküvetül a haza szükséges dolgaiért.

Aprilis. 9. Ismét új üstökös-esillag láttatott az égen és rettenetes nagy esuda, hogy öt holnapok alatt három látszott már. 14. Indultam meg Fogarasból, mentem hálni Kérezre. 15. Porumbákra. 16. Ott voltunk. 17. Kastaholezra hálni. 18. Szebenben. 21. Nagy-Selykre. 22. Mikeszászára. 23. Balászfalvára. 27. Mentem Fejérvára.

Majus. 4. Kezdődött el az országgyűlése.² 22. Lett vége a gyűlésnek. 27. Mentem Gy.-Vinczre. 28. A feredőbe.

Junius. 1. Kum István uramhoz Gyógyra. 2. Keresztelőbe Aranyra Kapi uramhoz. 3. Dévára. 9. Brányicskára Baresai István lakodalmára Jósika uramhoz. 10. Vissza Dévára. 11. Szászvárosra. 12. Vinczre. 13. Fejérvára. 15. Jött egy aga a fővezértül hozzám. 18. Indultam Radnothra, mentem hálni Enyedre. 19. Kocsárdra. 20. Radnothra. 24. Jött a császártül kapucsi pasa.

Julius. 4. Jött a jenei pasa embere hozzánk. 6. Mentem Bonyhára. 7. Ebesfalvára. 13. Vissza Bonyhára. 14. Radnothra. 25. Érkezett meg Bánfi Diénes uram Bécsből. 31. Jött a jenei pasa embere hozzám.

¹ E béke aug. 10-én kötöttett, mint Cserei mondja, „Magyarországnak felette nagy kárával s romlásával“. 15 l.

² Rozsnyai Dávid e gyűlés kezdetét május 1-re teszi. i. m. 282 l.

Augustus. 10. Mentem Vásárhelyre hálni. 11. Görgényben. 17. Jöttem hálni Vásárhelyre Görgényből. 18. Radnothra estvére.

September. 10. Volt partialis ország gyűlése Radnothon. 16. Lett vége. 18. Mentem Radnothról Ebesfalvára. 22. Mentem a Bethlen Gergely uram lakodalmára Fejéregyházra. 23. Almakerékre. 24. Ebesfalvára. 25. Jött a fővezérnek hozzám egy kapucsiája, kivel szemben voltam. 28. Indultam Ebesfalváról, hálni mentem Ekemezőre. 29. Balásfalvára. 30. Fejérvárra.

October. 7. Mentem Vinczre. 10. Vissza Fejérvárra. 22. Betegettem meg a sok sár miatt. 31. Felgyógyultam.

November. 8. Lett partialis gyűlés Fejérvárratt. 14. Lett vége. 17. Mentem Balásfalvára. 23. Onnét megindulván, mentem hálni Ekemezőre. 24. Szent-Ágotára. 25. Nagy-Sinkre. 26. Fogarasba.

December. 15. Mentem hálni Sárkányban. 16. Kománára. 17. Vissza hálni Sárkányban. 18. Fogarasba. 21. Virradólag öt óraker lett leánya a feleségemnek.

Anno 1666.

Januarius. 31. Volt nállam a tömösvári pasa embere.

Februarius. 3. Állott be az ország gyűlése. 9. Jött hozzám a római császár követe Kászoni Márton, a demesi prépost. 11. Holt meg 12 óraker a kis leánykám. 12. Temettetett el a fogarasi külső templomban. 23. Estem igen nagy betegségben. 26. Lett vége a gyűlésnek.

Martius. 2. Jött hozzám a moldvai vajdának, Dukának, követe, akkor kezdettem jobban lenni. 10. Jött a budai vezér embere hozzám. 26. Indultam meg Fogarásból, mentem hálni Kerczre, 27. Porumbákra.

Aprilis. 1. Indultam meg Porumbákról, mentem hálni Kastaholezra. 2. Szebenben. 5. Vizaknára. 6. Csanádra Szentpáli¹ uramhoz. 7. Balásfalvára. 17. Fejérvárra.

Majus. 17. Mentem hálni Vinczre. 18. A gyógyi ferdőbe (!) 24. A feredőből Kapi uramhoz Aranyra vendégségben. 25. Dévára. 27. Szilvási Bálintnál Hunyadon voltam ebéden. Az nap visszajöttem Dévára. 31. Indultam Déváról, mentem hálni Hátzákra.²

Junius. 1. Mentem keresztelőre Kendeffi Miklós uramhoz Boldogfalvára. Jött hozzám az nap, s voltam is szemben a havasalföldi vajda követivel. 2. Kendeffi Gábor uramhoz mentem Malomvizre. 3. Keresztesi Ferencz uramhoz Szálláspatakára. 4. Berinybe hálni. 5. Fejérvárra. 16. Indultam meg Fejérvárról, mentem hálni Enyedre. 17. Kocsárdra. 18. Ebédre Kemény Jánosné asszonyomhoz, hálni Keczére. 19. Radnothra. 22. Jött hozzám a császár esauzza két

¹ Eredetiben csak Sz. Páli.

² Hátszeg.

kaftánynyal s esászár levelével, köszöntővel Paskó is, az ország követe érkezett meg véle, ki majd esztendeig volt esászárnál, de többire (!) semmi haszonnal tért meg. Ilyen rosszúl len vége dolgunknak, mely dologban fúradoztam öt esztendeig s oly szerencsékben forgottam, hogy ha az Isten nem lett volna rendkívül velem, el is veszttem volna, s igazán is írhatom, talám csak egy fejedelem is, vagy király, az én időmben olyan hajótöréseken nem forgott, mint én. Ha az Istennek úgy tetszett, légyen áldott az ő neve érette, amen. 24. Jött hozzám Kemény Jánosné fejedelemasszony Bogátra ebédre. Ugyanazon nap visszajöttem ebédre Radnothra.

Julius. 6. Indultam Radnothrúl, mentem hálni Ebesfalvára. 7. Ott voltam. 8. Almakerékre. 9. Vissza Ebesfalvára. 10. Radnothra. 15. Lett menyegzői lakodalma Kasza Sándornak. 18. Jött hozzám a budai vezér embere. 20. Indultam meg Radnothrúl, mentem hálni Rúcsra. 21. Bánfi Dienes uramhoz, Órményesre. 22. Katonában. 23—24—25. Ott voltam. 26. Teleki uramhoz Szent-Péterre. 27. Radnothra estvére.

Augustus. 3. Indultam Radnothrúl, mentem hálni Vásárhelyre. 4. Görgényben. 7. Volt nálam a tömösvári és jenei pasa embere. 17. Indultam meg Görgényből, mentem hálni Kozmatelkére. 18. Katonában ebédre. 26. Ebéd után megindulván, mentem hálni Czegében. 21. Szamosujvárra ebédre. 26. Indultam Szamos-Ujvárból ebédre Désre, vacsorára Pojonára. 27. Vilmára ebédre, vacsorára Bunra. 28. Kővárban.

September. 2. Indultam Kővárból ebéd után, mentem hálni Sására. 3. Ebédre Bábára, vacsorára Galgóra. 4. Ebédre Mikházára, vacsorára Szamos-Ujvárra. 8. Indultam Ujvárból, mentem hálni Kolozsra. A váradi pasa embere jött hozzám. 9. Tordára. 10. Enyedre. 11. Fejérvárra. 20. Volt partiális gyűlés. 26. Lett vége

October. 2. Indultam Fejérvárrúl, mentem hálni Enyedre. Jött az nap Kapucsi pasa az adóért, ki Fejérváratt maradt. Az nap betegedett meg a fiam, Apafi Gergely. 8. Ebéd után indultam, mentem hálni Kercsedre. 9. Kolozsvárra. 11. *Hatodfél órakor estve holt meg a szegény fiam mirigyben* hirtelen, nékem és feleségemnek holtunkig való szomorúságunkra, mely dolog minden életemben való nyomorúságimnál keservesebben esett. Öt esztendő s lévén a gyermek s öt hólnapi s egyetlen egy pedig, melyet Isten rabságom után adott volt. ¹ 14. Indultam Kolozsvárról ki s mentem hálni Tordára. 15. Felvinczre. 16. Fejérvárra. Ilyen szerencsétlen úton esék nagy lelki fájdalomra én Istennem, melyet meg sem gondoltam volna. 26. Mentem Vinczre szüretre. 30. Vissza Fejérvárra.

¹ Ezüstlapon domború halotti emlék-czímere meg van a kolozvári ev. ref. belső templomban, azzal a felirattal, mint az 1664. elhunyt György, csak az eleje és vége másként: *Insig. illust. pueri Gregorii Apafi stb, obiit die XI. oct. aetatis suae 5. a 1666.*

November. 13. Jött hozzám a jenei pasa embere a portárúl kijött császár Kapucsi pasa emberével, ki határ dolga végett ment volt oda, melyben semmi sem tölt. 16. Mentem Balásfálvára estvére. 19. Jött a tatár khám követe hozzám, egy lovat hozván ajándékban. Ismét a régi tatár gazdám szolgálja, a kinél raboskodtam Krimben. 23. Indultam Balásfálvárúl, mentem ebédre Hosszúaszóra ebédre (!), estvére Kapusra. 24. Ebédre Mártontelkére, hálni Bendorfra. 25. Veszszódre, hálni Nagy-Sinkre. 26. Kálborra, hálni Fogarasba. 28. *Temettetett el a szegény fiam, gróf Apafi Gergely, a kolozsvári reformátusok templomában az öcsese mellé, kinék adjon Isten boldog fel-támadást.*

December. 16. Mentem Szombatfálvára. 17. Vissza Fogarasba. 19. Jött a moldvai vajda követe hozzám, Alexander névűje. 22. Jött gróf Tökölyi uram hozzám. 29. Indultam meg Fogarásbúl, mentem hálni Szászhalomban. 30. Almakerékre. 31. Ebesfálvára.

TÓTH ERNŐ.

IRODALMI SZEMLE.

Erdély fejedelmi interregnuma

(Izabella királyné diplomáciai működése) 1551—1556. Külföldi levéltári kutatásai alapján írta Dr. Veress Endre. — Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1899. 8-adr. 128 l.

E kettős cím alatt nagy igényekkel lépett világba ez ismertető munkácska. A kettős címhez jó volt még évszámokat is tenni, mert a nélkül a kettős cím is *rebus* maradt volna.

Mert hát mi is az az „*interregnum*”? Páriz Pápai szerint „a megholt és választandó új király közt az időköz és azalatt az ország-lás”. Ilyen pedig volt Erdélyben minden fejedelem után, kinek utóda nem volt életében megválasztva. De az 1551—56-iki nem volt ilyen „*interregnum*”. Izabella is diplomatizált 1540—59-ig. A helyes cím tehát csak a datumban lappang.

Pedig a szerző annyira büszke *ez* általa feltalált *korszakalkotó* címre, hogy azt mondja: e „fejetlen öt évi korszakot *ezentúl* (t. i. az ő felfedezésén túl) legtalálóbban *Erdély fejedelmi interregnumának* nevezhetjük”. (124 l.) Alig hisszük, hogy ezt a felfedezést a történetrókok acceptálni fogják.

Érzi a cím gyengeségét maga a szerző is, mert azt mondja *előszavá*-ban, hogy „Értekezésemnek azt a címet is adhattam volna: *Hogy vesztette el s nyerte vissza Izabella királyné Erdélyt?*” Kár volt nem úgy tenni, mert ez legalább nevén nevezte volna a gyermeket: az egyenes út a legrövidebb.

A *címkérdés rebusának* megfejtése talán abban a körülményben keresendő, hogy erről a themáról immár három monographia jelent meg: egy épen az Akadémia kiadásában Bpsten 1888-ban s kettő Bécsben 1889 és 91-ben s a legújabb negyediknek, mely — mint alább látni fogjuk — elnyelte három elődjét, olyan címet keresett írója, mely az ősökre ne emlékeztessen.

A homályos címhez méltó maga a munka is. Ismert dolgok újonnan elmondása, legtöbbszörre jelentéktelen „új adatokkal megvilágítva”. Régi „*csalétek*” felmelegítése, hosszú lére eresztve, itt-ott új garnirunggal „körözve”.

De nehogy a rebusokat szaporítsuk, lássuk a dolog velejét.

Erdély történetének emez érdekes korszakát *Szádeczky Lajos*

dr. egyik akadémiai értekezésében¹ és *Huber Alfonz* bécsi egyetemi tanár két értekezésében² tárgyalták. Nem lehetett azért könnyű, „önállóan áttanulmányozva“ s „új szempontokat keresve“ újból megírni, tekintve azt, hogy mind a három értekezés levéltári kutatások alapján készült. De Veress Endre dr. vállalkozott arra, „hogy kitöltse történetírásunk azt a hézagát, mely e két (talán három?) monographia mellett is megmaradt, s hogy kiegészítse e kor szereplőit illető eddigi ismereteinket“. (4 l.) Kétségkívül szép törekvés, ha kivitele megfelel a felkeltett várakozásnak.

A „három évi gyűjtés és munka eredménye“, a hirdetett önállóság, az új szempontok és adatok felcsigázták várakozásunkat, de a művet olvasva az előszóban hangoztatott ígéretet „szófia-beszédnek“ bizonyultak, mert be kellett látnunk, hogy az értekezés nagy részben Huber említett két művéből gyártott compilatio s csak az utolsó néhány fejezet (VII—X.) bír önálló értékkel, mely Izabellának 1555. ápr. havától a következő év őszéig folytatott diplomáciai működését ismerteti.

Hogy azonban Veress Endre dr. bennünket ráfogással ne vádolhasson, ő, ki forrásait „szigorú következetességgel“ idézi, „pontosság kedvéért még Hubert is“ (7 l.): szükségesnek látjuk állításunk igazolására néhány párhuzamos idézetet felhozni, hogy az olvasók is meggyőződhesenek arról, hogy Veress Endre dr. nem annyira „kiegészíti“ (ezt ő mondja 6 l.), mint inkább *lefordítja* Huber munkáinak egyes részeit.

Huber 27—28.

Die Erwerbung Siebenbürgens etc.

Nádasdy.... machte der Königin die Anträge seines Herrn bekannt. Diese bezeichnete die ihrem Sohne für sein väterliches Erbtheil angebotene Entschädigung für ganz unangemessen. Der König sollte ihm eine solche Stellung verschaffen, dass er jährlich 30000 Gulden baar einnehme.... Bis für den Prinzen eine solche Stellung ausgemittelt wäre, sollten ihm Kaschau, die Burgen Munkács und Huszt mit den Einkünften von denselben und die Comitate Bereg, Máramaros und Abaujvár mit dem Ertrage der dortigen Salzbergwerke eingeräumt werden. Zugleich deutete Isabella ihren sehnlichen Wunsch an, dass ihr Sohn mit der jüngsten Tochter des Königs Ferdinand.... verlobt werden möge.

Veress 12. l.

Erdély interregnuma.

A mint Nádasdy Tamás országbíró (Ferdinánd egyik biztosa) az első nap előterjeszté Izabellának királya ajánlatát, mindjárt keveslé a fiának ígért kárpótlást, s azt kívánta, hogy olyan birtokot adjon neki, melyből legalább évi 30000 frnyi készpénz jövedelme legyen. A míg pedig neki ezt a birtokot kieszelik (!), engedjék át Kassát, Munkácsot és Husztot, valamint Bereg, Máramaros és Abauj vármegyét sójövödelmével együtt, fia meg jegyeztesse el a király legifjabb leányával.

¹ Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552—1556. Budapest, 1888.

² Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I. im Jahre 1551 etc. Wien 1889. és Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella von Siebenbürgen 1551—1555. Wien 1891.

Huber: Die Verhandlungen etc. 6 l.

Zwar ihre Bitte, Ochsen, Lämmer, Pferde und Wein nach ihren schlesischen Fürstenthümern zollfrei einführen zu dürfen, war von geringer Wichtigkeit und wurde auch vom Könige genehmigt, soweit es sich auf die Bedürfnisse des Hofes bezog. Aber von grösserer Bedeutung war das Ansuchen Isabellas, dass ihr Sohn von der Kriegspflicht und die Unterhanen von allen Steuerleistungen gegenüber der Krone Böhmen frei sein sollten. Ferdinand antwortete, dass Johann und seine Erken dieselben Rechte und Pflichten haben sollten, wie die anderen schlesischen Fürsten, wie dies ja auch im Verträge von Weissenburg ausdrücklich festgesetzt worden war. Auch auf die Bitte, dies wenigstens für eine Anzahl von Jahren zu bewilligen, ging er mit Rücksicht auf das Reich Böhmen und die böhmischen und schlesischen Stände nicht ein.

Huber: Die Verhandlungen 30. l.

Was die Bitte um Befreiung der genannten schlesischen Herzogthümer und Herrschaften betreffe, so sei im Verträge mit Johann Sigmund ausdrücklich der Vorbehalt gemacht worden, dass derselbe den Königen von Böhmen Alles zu thun und zu leisten verpflichtet sei, was die anderen Fürsten geleistet haben und leisten. Der König könnte es daher weder bei den Ständen Böhmens, noch bei den übrigen Fürsten und Ständen Schlesiens rechtfertigen, wenn er zwei so reiche Herzogthümer von den gemeinsamen Lasten ganz oder theilweise befreite, und ohne deren Zustimmung könnte er es, auch wenn er wollte, nicht bewilligen. Auch würde er dadurch Andern ein böses Beispiel geben, ihrerseits die Hilfe zu verweigern.

Nem akarjuk megtölteni e folyóiratot párhuzamos helyek felsorolásával, hanem e helyett párhuzamosan mutatjuk ki az „önálló áttanulmányozás“ eredményét.

Veress: Interregnuma	12,	13,	14,	15—16,	17,	20,	21—22,	23,	25,
Huber: Die Erwerbung	27,	28—29,	32,	33,	34,	—	—	—	—
Huber: Die Verhandl.	4,	5,	—	—	—	5,	6,	6—7,	7—8
Veress: Interregnuma	25—26,	33,	39,	40,	41,	43—44,	44,	45—46,	
Huber: die Verhandlung	8,	9,	10,	12—13,	14—15,	15,	15—16,	17—18,	

Veress. 22. l.

A titkár arra kérte Ferdinándot, adjon Izabellának vámmentes beviteli engedélyt, hogy szarvasmarhát, lovat, juhot és bort vitethessen be sléziai hercegségeibe; de azt csak a saját udvartartása szükségletére engedte meg. Elvi jelentőségű volt az a további előterjesztése, hogy fia mentessék fel a császár vagy a Ferdinánd hadjárataiban való részvétel kötelezettsége, alattvalói pedig a cseh koronával szemben minden adófizetés alól. De a király azt felelte, hogy János Zsigmond és örökösének ugyanolyan jogai és kötelezettségei vannak és lesznek, mint a többi sléziai fejedelmeknek, a mint azt a fejevári egység is határozottan mondja; s midőn Loboczy ezt a felmentést csak legalább néhány évre kérte, Ferdinánd kitérőleg azt válaszolá, hogy ez ügyben csupán a cseh és sléziai rendek hivatottak határozni.

Veress 71.

A mi pedig azt a kívánságot illeti, hogy fejedelemségeit és uradalmait minden adó alól felmentse, utalja a fehérvári egyezésre, melyben világosan ki van kötve, hogy azokért János Zsigmond a cseh király iránt mind azt tenni köteles, a mit a többi hűbéres hercegek tettek és teljesítenek. Így hát a király nemesak nem tudná igazolni eljárását a cseh és sléziai rendek előtt, ha két ily gazdag hercegséget egészen vagy részben felmentene az általános teherviselés kötelezettsége alól; de azt meg sem tehetné hozzájárulásuk nélkül, eltekintve attól, hogy ezzel rossz példát szolgáltatna alattvalóinak, a kik ily terhes időkben még a rendes adót is megtagadnák.

Veress: Interregnuma 47—48, 50, 54, 57—58, 59, 59—60, 60—61, 62,
 Huber: Die Verhandl. 18—19, 17, 20, 20—21, 22, 22—24, 24—25, 25—26,
 Veress: Interregnuma 63—64, 64, 70, 71, 72—73, 73—74, 77—79, 80, 83.
 Huber: Die Verhandl. 26—27, 28, 29, 30, 30—31, 31, 31—33, 33, 35.

Nehogy az olvasó azt higgye, hogy csak a munka eleje indul mások átírásával, az utójára idézett két átírást is egymás mellé állítjuk:

Hubert Die Verhandlungen 33. l.

Isabella zeigte sich als vollendete *Schauspielerin*. Sie vergoss bei jeder Audienz *Thränen* wegen der *Beschuldigung*, dass sie mit Petrovich, den Aufständischen und den Türken in *Einverständnisse* sei. stb.

Hubert id. m. 35.

Nach diesen Mittheilungen dachte Ferdinand nicht mehr daran, der Königin Isabella die für den 8. Juni versprochen 11,000 Ducaten zu zahlen. Unverzüglich schickte er mit dem Original des Schreibens des Sultans und einem Auszuge des Gesandtschaftsberichtes Wég's des Erasmus Haidenreich an den polnischen König, um diesen von den Umtrieben seiner Schwester zu überzeugen... Auch diesmal spielte Isabella die Gekränkte und unschuldig Verleumdete. stb.

Veress dr. Interregnuma 80. l.

Izabella ezúttal is kitünő diplomatának bizonyult, mert minden alkalommal *könyekre* fakadt a követek *szemrehányására* és ügyes *színelési* képmutatással meggyőzően tagadta a Petroviessal s az erdélyi felkelőkkel való *részességét* (így!) stb.

Veress id. m. 83.

Ily körülmények közt a bécsi udvar még kevésbé gondolhatott a 11,000 forint megfizetésére s az ígéretek teljesítésére, a mit tudára is adtak a lengyel királynak, a hozzá küldött Haydenreich Erasmus által, a kívül a szultán eredeti levelét is megküldték, hogy a király győződjék meg nővére üzelmeiről. De Izabella most is pompásan adta anyja által az ártatlant. stb.

A feltüntetett lapokon ilyen majdnem szó szerinti való fordításokat találunk, melyeket Veress Endre dr. épen nem idéz „szigorú következettség-gel. (Hubert pl. mindössze 14 helyen idézi!) S ha tudjuk azt, hogy a 126 lapra terjedő értekezésben csak 40 lapnyi (85—126) az önálló tanulmány eredménye, fogalmunk lehet a munka tudományos értékéről, mely éppenséggel nem áll arányban a három évi gyűjtéssel és munkával, annál kevésbé azzal a kérkedő nagy hanggal, melylyel az előszóban Hubert („nagyabecsült volt tanárát“) leczkérteti s „új szempontokat“, „új adatokat“, „százados tévedések“ megigazítását, „esőkönös datum-hibák“ kijavítását igéri.

Van néhány jelentéktelen „új adata“; de azokra is elmondhatjuk, hogy „sok hűhó semmiért“. Ezek legfőnnebb arra jogosították volna fel, hogy „adalékokat“ adjon Izabella történetéhez. Ez lett volna a solid eljárás, de hol maradt volna akkor a „korszakalkotó“ nagy munka.

A hol *önálló*, abban sincs köszönet. „*Új szempontjai*“ ilyen állításokban nyilvánulnak: „Habsburgi Ferdinánd magyar király éppenséggel nem volt megelégedve a *leveretése után*, 1538. febr. 24-én nagy nehezen létrejött... nagyváradai titkos békével“. (8 l.) Ha Ferdinánd leveretett volna, János király nem mondott volna le a koronáról,

s igényeiről Ferdinánd javára! A nagyváradi béke létrejöttének tulajdonképeni oka — Károlyi Árpád szerint — a szultán haragjától való félelem.

Ferdinánd „*tehetetlenségében*, minden jelentősebb eredmény nélkül bosszankodva nézte, mint választják meg“ etc. — s már néhány sorral alább: „Ferdinánd az egymást követő események közepette *nem vesztegelt télen*“ (8 l.).

Frater György politikai pártállását személyes érdekeiből akarja megmagyarázni. (9., 12 l.) Milyen szellemes jellemzés, midőn azt mondja, hogy Erdély megnyeréseért Ferdinándnak „György barátot kell esupán megnyerni: elvégi ő ezt, *ha jutalom fejében csuháját és püspöki talárját biboros kalappal eserélheti majd fel!*“ Szegény György barát: ezért mondanak téged a XVI. század legnagyobb magyar diplomatájának?!

Véleményünk a mondottak után az, hogy a szerző sokat ígér, de keveset ad. „Külföldi levéltári kutatásai“-nak bizonyára meg lett volna a kívánt eredménye, ha szerényebb igényekkel lépett volna elő, s az egész „*interregnum*“ helyett Izabellának 1555. ápr. havától a következő év őszéig folytatott diplomáciai működését ismertette volna.

Nem hallgathatjuk el ezek után csodálkozásunkat a felett, hogy az akadémia ilyen „önálló“ munkát szó nélkül kiadott, mert úgy tudjuk, hogy ha a munkáért a szerző is a felelős, az értekezés bírálaton szokott átmenni. Nem tudjuk, kik voltak a bírálók: de bizonyára olyanok lehetek, kik a kérdés irodalmát nem ismerték s a kik előtt Erdély története terra incognita.

L. J.

Görög történelem, különös tekintettel az athéni történelemre és annak forrásaira.

Irta: *Schvarcz Gyula*. Budapest, 1900. 743 l. Kiadja az Athenaeum.

Ára 14 korona.

Évtizedekre terjedő kritikai forrástanulmányon alapuló buvárlatainak eredményét bocsátja közre előttünk fekvő művében a szerző — mint ezt maga írja munkája előszavában. — E bevezető szavak már magokban véve is őszinte tiszteletet ébreszthetnének a szerző iránt, a ki évtizedekig végez buvárlatokat egy tudománykörben, majd előáll, hogy beszámoljon hosszas, komoly, fáradságos munkája eredményéről. De magára a dologra térve Schvarcz Gyula nemcsak olyan szorgalmas munkás volt, a ki minden körülmények között eredményt tud felmutatni, hanem mester a maga nemében, ki talentumokkal rendelkezve úttörő munkára vállalkozott s mint ilyen, fényesen gazdag eredményekről számolhat be. Abban a széles körben, melyben mozognia kell, a biztos tájékozottság mellett a teljes philologiai képzettség és mély

politikai belátás adják Schvarecz kezébe a fegyvert, melylyel a görög historia ósdi megcsontosodott megállapodásit egymásután dönti halomra, hogy új szempontok alapján az eddigiektől eltérő, új módszer szerint építse újra a görögök igazi történetét. Szinte újra elevenedik az ember, a midőn Schvarecz megvilágításában látja maga előtt ama régmúlt idők eseményeit, szembeállítva azt az eddigi sablonos felfogás eredményével.

Schvarecz Gyula oly művel ajándékozta meg a magyar tudományos irodalmat, melynek értékére a legilletékesebb német kritika már évekkel ezelőtt oly elismerőleg mondta ki véleményét. Mikor a *Die Demokratie von Athen* (1882.) megjelent, a külföldi német és olasz szakférfiak őszinte lelkesedéssel üdvözölték a kiváló magyar tudóst, *Nerrlich* dr. berlini tanár pedig kimondta, hogy a mi Mommsen a római történelemre, az Schvarecz a görög történelemre s hogy munkája a század monumentalis alkotásai közé tartozik, melyre büszkék lehetünk.

Mi magyarok tehát elébb nyertük Schvarecz Gyula munkái révén a külföld elismerését, mintsem az ő tudományos kutatásainak gazdag eredményét saját nyelvünk útján magunkénak vallhattuk volna. De nekünk a külföld elismerésére is nagy szükségünk van. És most a midőn a hírneves tudós a „Görög történelem“-ben kutatásainak minden ízében eredeti és — szerény irodalmi viszonyaink mellett — annyira kiválóan értékes eredményét előnkbe tárja: annál nagyobb lehet megbecsülésünk a mű megjelenése alkalmából.

Nem volt Schvarecz kutatásainak iránya eddig sem ismeretlen a magyar tudományos irodalomban, mert az akadémia kiadásában megjelenő „Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből“ füzetibe egymásután láttak napvilágot az ő értekezései. Ezek között találjuk: „Sallustius államformái és a görögök politikai irodalma“ (VII. köt. 8. szám), „További adatok a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez“ (VIII. köt. 4. sz.), „Melyik görög állam közelítette meg leginkább a képviselői rendszer alapgondolatát?“ (VIII. köt. 6. szám), „Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig“ (IX. köt. 2. szám), „Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája“ (X. köt. 9. szám) című értekezéseket. a nem rég felfedezett Ἀθηναίων πολιτεία-ról írt tanulmányait (XI. köt. 3. és 5. szám), „Herodotos és Anytos psephismájá“-t (XII. köt. 3. szám).

Sőt annak a szűkebb körnek, mely a budapesti tud. egyetemen (1894. óta) hallgatta az ó-kor historia tudós professorának a görög s főleg az athenei állam történelme köréből tartott előadásait, érdekes fejtegetéseit, nem ismeretlen a most megjelent munka egészben véve sem. Szerző előszava szerint a fentebb elősorolt értekezéseken kívül egyetemi előadásai képezik jelen művének fő anyagát s egyik célja „vezérfonalat nyújtani“ egyetemi előadásaihoz.

Schvarecz Gyula Görög történelme már bevezetésében elárulja szerzője teljesen önálló felfogását, midőn a *történelemnek* s ennek keretén

belül az ú. n. *ókor*nak fogalmát világítja meg „a tudomány mai állásához képest“. Érdekesen bírálván a történelem fogalmának meghatározására vonatkozó régebb és újabb nézeteket, arra a megállapodásra jut, hogy a történelem tárgyát képezhetik „mindazon események, állapotok és viszonyok a múltban, a melyeknek oktani egybefüggéséből a művelt nemzetek értelmi, erkölcsi és anyagi fejlődésének képe irodalmilag kidomborítható. Concrét nyelven szólva: mindaz, a mi a múltban az írott évkönyvek, törvényhozási aktusok, hivatalos, vagy magán följegyzések, epigraphikai fölíratok, műemlékek és szellemi termékek által megörökített múltban az államok alakulását, területnagybodadását, a területvesztéseket, ethnographiai alkatelemeit, állami intézményeit, társadalmi viszonyait, értelmi, erkölcsi és gazdasági életét mindezek fejlődésének menetében akként világítja meg, hogy az utókor az ok és okozati összefüggést lépésről-lépésre lehetőleg tisztán, világosan fölismerhesse. Az irodalomnak az a működése, mely ezt az utókor számára szemlélhetővé teszi: ez a „történelem“.

Épen így jár el az *ókori történelem* fogalmának meghatározásával. Schvarcz Gyula az *ókor*, *újkor* és *középkor* korszakos beosztására, mely *Cellarius* beosztásának alapján a múlt század végétől hagyományossá lett, kimondja, hogy az újabb haladás vívmányai mellett tovább fel nem tartható. Maga — a minket közelebről érdeklő — *ókor* „a tudomány világánál ma már egy egységes korszak“-nak el nem ismerhető és „legfőjebb conventionalis értelemben vett gyűjtőnévnek tekintetjük“.

A történelem *első* nagy kora az *aigypt-babyloni cultura* korának nevezhető (Kr. e. 3892—Kr. e. 538). A *második* nagy kort *görög-római világ* korának mondhatjuk, mely az új-babyloniai birodalom ledöltétől (Kr. e. 583.) a görög-római szellemi élet kialakultáig, vagyis az ideig tart, míg az *Antoninok* által alapított athénei egyetemet végleg bezárták (Kr. u. 529.). Ez időponttal kezdődik egyszersmind a történelem *harmadik* nagy kora, mely „a keresztyén-germán társadalom megalakulásához és a keresztyén-germán állameszme uralmáig vezet“ Tart pedig e korszak a franczia forradalomig (1789. illetőleg 1792.), a mikor a nyugateurópai társadalom az ú. n. „emberi és állampolgári alapjogok alapján“ születik újjá.

Ezek előrebocsátása után megjelöli Schvarcz pontosan azt a területet, melyen görög nép lakott, nem mint az egységes állam, de még nem is államszövetség, hanem ethnologiai tekintetben négy főtörzs: az *ioniaiok*, *dorok*, *aiolok* és *achatok* törzse és mint ezernél jóval több egymástól többé-kevésbé független *görög állam*. Fényes szerep jutott a görög nép szellemi, társadalmi, gazdasági és politikai életében ez államok közül többnek, de mindenik felett magasan kiemelkedik az *athénei* állam és társadalom. És „az a fény, melyben az egész görög világ emlékezete átragyog, ugyancsak töredékessé, ugyancsak

szórványosság halványulna el, ha nem kölesönözne annak az athéni állam és az athéni társadalom emléke egy nem kevésbé tömör, mint nagyszerű, éltető fényű gócpontot^a. De az athéni államnak ezen fölényét mégis csak korlátozott értelemben kell vennünk. Egyedül az athéni államra szórni minden fényt a többi görög államok rovására — mint ezt, mondhatni a minden idők legnagyobb írója és történet írója *Lord Macaulay* a *Milford* teszi — egyszersmind a történelem rovására esik. A mint a nagy angol történetíró, az athéni geniusról mond, csak akkor igaz, ha azt egyáltalán a görög szellemre vonatkoztatjuk. Ennek az igazságnak constatálása után felsorolja Schvarecz mindazon görög államokat, melyek „egy vagy más tekintetben, közvetlenül vagy közvetve belejátszanak a görög történelembe“. Ezek az államok mind megannyi város-államok, a magok kisebb-nagyobb területű vidékekkel, vagy a nélkül. Így területek és népességek különböző, de különbözőnek állami önállóságok mértékére is. Ezek közül a kisebbek aztán a hatalmasabb és gazdagabb város-államokkal állandó államszövetségre, vagy legalább fegyverszövetségre (*συνμαχία*) léptek. Ilyen szövetségek voltak az *athéni* *συνμαχία*, a *peloponesosi* államok *συνμαχία*-ja. A legnevezetesebb és legrégebbi volt a *thebaiak* hegemoniája alatt a *boiot* szövetség stb.

Azután szól Schvarecz a görögök közös nemzeti intézményeiről, melyek „egyfelől a görögök közös állami vallásából fakadtak, másfelől meg a közös nemzeti torna- és műversenyekben nyertek kifejezést. Amazokhoz számítjuk az *Amphiktyonok* gyűlését meg a *jósdákat*; emezekhez a *pythiai*, *isthmosi*, *nemeai* és főként az *olympiai* játékokat. A görög társadalom három osztályáról (a szabadok, leigázottak és rabszolgák) emlékezve, áttér a görög történelem *korszakainak* megállapítására.

A görög történelem korszakos beosztása csakis kulturtörténelmi alapon történhetik, még pedig a hagyományos ion, thessal, herakleida-dór népvándorlási korszakok stb. elejtésével és „a legújabb kritika eredményeinek követelményei szerint“. Ennek megfelelőleg Schvarecz a következő öt korszakot állapítja meg:

1. Korszak a *mykenei* kultura kora, a legrégebbi történelmi időktől Kr. e. 585-ig. — 2. korszak: a görög bölcsész tanfelekezetek által irányított kor, Kr. e. 322-ig. — A 3. korszak az *alexandriai*, azon időig, melyben az Antoninok Athént egyetem alapítása által a cultura gócpontjává teszik. — A 4. korszak pedig ott végződik, a midón *Justinian* christianizáló reformjaival véget vet a polytheista görög culturának 529-ben Kr. u. — Végül az 5. korszak a keresztyén görög történelmet foglalja magában a kelet-római birodalom keretében Konstantinápoly bevételéig 1453-ig. — Schvarecz jelen munkájában csak a három első korszakot tárgyalja s már a harmadikat is csak odáig, a midón a görög államok forma szerint római provinciává lesznek.

Miután így megszabta Schvarecz a kereteket, melyekben mozognia

kell előbb a görög történelem *modern megíróit*, azután áttérve az athenei történelemre előbb ennek *forrásait* teszi vizsgálatainak tárgyává. Itt végzi el az ő igazi romboló munkáját, már t. i. a mennyiben ennek szükségét érzi, hogy az ő saját önnálló felfogásában kialakult görög történelmet felépíthesse. Gondosan vizsgálja meg az épületet a maga egészében, aztán az anyagot veszi éles kritika alá, melyből az ez időig felépült. Egymásután bírálja a nagy *Grote*, azután *Oncken*, *Holm*, *Duncker*, *Curtius*, *Busolt*, *Beloch* és *Meyer* műveit. De legtöbbet foglalkozik *Grote*-tal, kinek műve „egyáltalán hatott az angolokra, francziákra és németekre“. Tartózkodás nélkül mutatja ki ezeknek hibáit, de tisztelettel emeli ki érdemeiket is.

A forrásművek kritikájánál sem kötik őt a hagyományos, szinte megcsontosodott nézetek. Szigorú kritika alá veszi *Herodotost* és a történelem atyjának nevezett első nagy görög történetíróval szemben óvatosságra int, mint a ki munkájáért 10 talenton, vagyis 60,000 drachma jutalomban részesült. Sorba veszi bíráló alá azután a többi nagyobb görög történetírókat: *Thukydidest* (Oloros fiát), *Xenophont*, *Platont*, *Ephorost*, *Chiosi Theopompost*, *Timaiost* (Sikelia nagy történetíróját) stb.

Schwarzcznak a *Kenyon*-féle 'Αθηναίων πολιτεία felől alkotott nézetei ismeretesebbek a m. t. akadémiában tartott értekezéseiből. Érdekes fejtegetéseiben szemben a csaknem általános nézettel, mely Aristoteles szerzőségét vitatja, kimutatja ő, hogy miért nem származhatik e mű Aristotelestől. Az a szembeszökő belső ellentét, mely Aristoteles „Politikája“ és a szintén neki tulajdonított 'Αθηναίων πολιτεία politikai felfogásában és irányában oly erősen kifejezést nyer, egyszersmind világos bizonyossága annak, hogy az 'Αθηναίων πολιτεία-t nem írhatta ugyanaz az Aristoteles, a ki a „Politiká“-t írta. Ő maga Schwarzcz sem tudja ugyan megállapítani ez íratból annak szerzőjét, de a körülményeket összevetve, annyit még is mond, hogy ezt leginkább *Demetrius Phalereus* írhatta.

Igazi kritikai élel bírálja Schwarzcz a többi forrásműveket is; nem csak a szoros értelemben vett történetírókat, hanem megemlékezik a szónokok, bölcsészek komédia- és tragédiaírókról is, hogy így átkutatva az egész nagy mezőt, annál nagyobb tájékozottsággal vezesse be olvasóit a görögök új alapokon felépített történelmébe.

Az első fejezetben „az athenei állam történelme Solonig“ tárul fel előttünk. Itt is legelőbb a korszakos beosztással jön tisztában Schwarzcz és az eddigi beosztásokat mellőzve, az 'Αθηναίων πολιτεία eljárásának megfelelőleg, *alkotmánytörténelmi* beosztást követ. És pedig *tizen-nyolcz korszakot* különböztet, meg a *Justinián* által az atheniekre mért csapás idejéig, Kr. u. 529-ig.

A következő fejezet „Solon timokrátiá“-ját tárgyalja, melynek keretén belül érdekesen ismerteti a Solon-féle államszervezetet. A négy

vyagonfoki osztályt: a *pentakosiomendimmosok*, *hippeusok*, *zengiták* és *théték* osztályát. Szól az államtanácsról (*βουλή*), mely 400 tagból állott; az *areiopag* tanácsáról. Felvilágosít, hogy kik voltak a *poléták*, a *11-csek*, a *kolakréták*. Az *Ἀθη. πολ.* híradását kiegészítve a többi forrás-művekével megértjük Schwarcz fejtegetéséből, hogy Solon a 4 ion *phyle* keretében 3—3 *τριτύς*-t (= 12), minden *τριτύς*-ön belül 4—4 *νυκταρχία*-t (= 48) állított fel. Ez utóbbiak, mint nevek is mutatja, (*νυξ, προξενον*) egy-egy hajót szereltek fel az állam *ezéljaira*.

Azután a bíróságokat sorolja föl, megjelölve működési körüket stb. Ilyenek voltak: az *Arcopag* tanács bírósága, a *Palladioni*, az *Apollon Delphinios* mellett ítélkező, a *Phreattöban* székelő és a *prytaneion*beli u. n. vérbíróság.

Magát Solont, a nagy törvényhozót, a ki író (költő) is volt egyszer-smind, nem mutathatja be Schwarcz úgy, mint ha ő „valami antik politikai jellem“ lett volna.

Áttérve a „*Peisistratos és Peisistratidák tyrannisé*“-nak fejtegetésére, nagyon érdekesen írja le, miként ragadta magához Peisistratos a főhatalmat (562. vagy 561. Kr. e.) s midőn később elűzetett, minő fortélylyal tér újból vissza (553. Kr. e.) diadalkocsiján a *Pallas Athéné*-nek híresztelt s az istennőt jellegző öltözetbe bújtatott, jól megtermett szép *Phye* virágárús leány aegise alatt. És az athénei nép térdre omlik a szép *Phye* előtt, mert szentül hiszi, hogy *Pallas Athene*. Azután a „tyrannis“ időszakának történeti méltatását adva, kimutatja a *Peisistratidák* érdemeit, kik a tudomány, földművelés, ipar, stb. fejlesztése s nagyszabású építkezések által Athént rövid időn a „*nagyság útjára*“ terelték.

Majd a „*Kleisthenes demokratiájá*“-nak kora (507—477. Kr. e.) tárul előnkbe sok érdekes és új vonással a persa háborúk mozgalmas idejéből. Vonzóan s a legélénkebb színekkel írja le itt a diadalmas fegyvertényeket s az ezek nyomában támadt politikai alakulásokat és társadalmi mozgalmakat.

Az „*Aristeides demokratiája*“ cz. fejezetben (477—462/1. Kr. a *plateai* győzelem után történt nagy átalakulásokat s a persák ellen folytatott további küzdelmeket rajzolja e kiváló nagy historikusunk. Látjuk ebbe az oly nagy erkölcsi és anyagi erőt felmutató athenei államot egy hatalmas szövetségnek (*συνμαχία*) élén kiemelkedni. De ez időszaknak azt a ragyogó s erkölcsileg szeplőtlenül tiszta képét nem találjuk fel Schwarcz történeti megvilágítása mellett, mint a minőnek az athenei állam ez időszakát feltüntetni szeretik „*hagyományos szellemű történetíróink és orthodox realphilológjaink*“. Sokkal sötétebb színben tűnik fel az athenei államélet ez időszaka Schwarcz kritikája alatt. Míg egyfelől azt látjuk, hogy maga az athenei állam a *Delos* szigetéről Athénbe hurezolt közös szövetséges pénztárt kénye-kedve szerint használja fel saját *ezéljaira*, nagyszerű építkezéseire:

addig „archonok és egyéb tisztviselők egész tömegének sikkasztásait derítették föl“.

A hatodik kor Sch. beosztásában „*Ephialtes demokrátiája*“-ja, mely az *Arciopag* politikai hatalmának megdöntésével veszi kezdetét (Kr. e. 462/1.) és tart Kr. e. 411-ig. Több, mint 200 lapon érdekes részletben írja le az athénei történelemnek ezen nevezetes korát. Előbb Ephialtes reformját, azután a hadi eseményeket: az athénei szövetség újabb sikereit, melyeket aztán a féltékeny Sparta s peloponneszosi szövetség ellen folytatott háborúk hosszú sorozata váltott fel. A Perikles korának bírálatába bocsátkozva kimutatja Schwarz, hogy ez a kor távolról sem állott oly eszményi magaslaton, mint azt a hagyományos felfogás hiszi. Apró részletekben megismerkedünk itt az athénei állami és társadalmi élet egész berendezésével is.

Az „Ephialtes demokrácia“ után gyors egymásutánban váltják fel egymást az újabb alkotmány-formák, melyek Schwarz művelődés-történeti beosztásának megfelelőleg egy-egy korszakot nyitnak meg. Ezek szerint következik 7. kor „A négyszáz autokrator“ kora (Kr. e. 411.) a 8. „Theramenes demokrátiája“ (Kr. e. 411—404.), a 9. „A harmincz, autokrator“ (Kr. e. 404—403.), a 10. „Tisamenos demokrátiája“ (Kr. e. 403—322.), a 11. „Antipatros alkotmánya“ (Kr. e. 322—318.), a 12. „Polysperchon demokrátiája“ (Kr. e. 318—317.), a 13. „Demetrios Phalereus epistasiája“ (Kr. e. 317—307.), és a 14. „Stratokles demokrátiája“ (Kr. e. 307—146). Ez utóbb jelölt korszakokat jelentőségöknek megfelelőleg már szűkebb keretben (alig száz lapon), de nem kevésbé érdekesen tárgyalja Schwarz. A legaprólékosabbnak tetsző adatok sem lényegtelenek előtte, sőt az ő éles kritikájában nem egyszer ezek döntenek nagyobb fontosságú kérdések felett is.

Így tör magának új utat hírneves, nagy tudósnak a görögök történelmének széles birodalmában. A régi, keményre taposott, megszokott, keskeny ösvényt mellőzte és széles, szabadon járható, új utakon vezet el bennünket ama régmúlt idők emlékei közé.

Az athénei állam történelmével végezve a mű utolsó részében a többi, fontosabb szerepet vitt görög államok méltatását adja Schwarz. Tíz görög állam történetét mutatja itt be u. m. Theba, Argos, Korinthos, Megara, Sikyon, Miletos, Taras, Syrakusa, Akragos és Sparta történetét. Legvégül pedig az aitol szövetség, meg az achai szövetség történetét tárgyalja.

Szádeczky Béla.

A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században, emlék- és életíratokban.

(Első füzet: Az unitárius vallást megmentő családok Irta *Kövár László*. Külön lenyomat a *Keresztény Magvető* 1898. és 99. folyamából. Kolozsvár. Ajtai K. Albert. 1899. 8-r II+92).

A nyolczvan éves *Kövár László* legújabb könyvének jellegét címe hűen tükrözi. Emlékírat az, apró életrajzokkal, történeti át-

pillantásokkal és érdekes visszaemlékezésekkel. Két részre oszlik, első felében huszonegy nagyobb családot találunk, melyekkel a szerző ki-merítőbben foglalkozik. Ezek: a vargyasi Dánielék, a kénosi Sándorok, a f.-magyarzsuki Zsukiak, a széplaki P. Horváthok, a sárdi Simének, a désfalvi Simonok, az ürmösi Maurerek, a t.-szt.-györgyi Toroczka-
yak, a f.-dobófalvi Marótiak, az a.-járai Pápaiak, az énlaki Salák, a homoród-
szt.-mártoni Birók és Gedők, a káli Nagyok, a sepsi-szt.-iványi Szent-
iványiak, a m.-dellői Jármiai, a mártonosi Gálfiak, az iszlai Iszlaiak
a tarcsafalvi Pálffyak, a kövendi Gálok, a bölöni Sikók. A családok
egy része már kihalt. Csak 1716-tól és 18-tól fogva részletez;
de csaknem mindenütt visszapillant a családok régebbi múltjára is.
Csupán az Iszlaiaknál és a kövendi Gáloknál beszél egész memoire-
szerűen; de itt aztán egyébként kárpótol. Így az 1780-i iskolai törvé-
nyek revíziójával kapcsolatban érdekesen szövi be az 1810—40-es évek
mozgalmait, máshol elbeszélését egy-egy anekdotával frissíti s ezzel
egyszersmind gyakran jól jellemez. Több család történeténél vázolja az
unitárius egyház nehéz küzdelmeit, s azt az összetartást és áldozat-
készséget, melylyel ez magát a súlyos viszonyok között fentartotta.
Szépen emlékezik meg a nagylelkű Zsuki Lászlóról, s könyvének köz-
és családtörténeti szempontból legsikerültebb az a fejezete, mely a szép-
laci P. Horváthokról szól. Itt az egyház szervezetét is tárgyalja, majd
1716-tól 1788-ig kilencz olyan templomot sorol fel, melyeket erővel
vettek el az unitáriusok kezéből. Ezzel nem meríti ugyan ki a foglalá-
sok számát; de jellemzi a reakció eszközeit.

A második, kisebb rész inkább vázlat. Az egyházköri patronus
családokat tárgyalja, s az erdélyrészi genealogiai irodalom hiányosságán
mulhatott, hogy nem lett belőle kidolgozottabb családtörténeti munka.
Ez mentség hiányaira. Kőváry ezen a téren is úttörő munkás volt, s
az erdélyrészi családokra maig sincs az övéen kívül összefoglaló művünk.
Egy-két hiányát pótoljuk. A Petrichevich-Horváthoknál megemlíti, hogy
az 1728 ban elhalt kénosi Sándor Gergely helyébe Gidófalvy Gábor
személyében még tesznek unitárius ítélőmestert, de — bár használta
Apor Péter munkáit — úgy látszik, nem vette észre ennek azt az
adatát, hogy nemsokára Gidófalvy is katholizált. A tarcsafalvi Pálffyak-
nál elmondja, hogy gálfalvi Ozdi Ferencz 1762-ben Bécsben áttért s
azután fényesen haladott, de a marosköri családok között mellőzi az
Ozdiakat, holott ezek buzgó unitáriusok maradtak. Igaz, hogy szerepük
java a XVII. sz.-ba esett. Többek közt a ny.-gálfalvi templomnak
id. Ozdi György adott helyet, s ezt 1675-ben a fia, ifj. Ozdi György is
helyben hagyta.¹ Még 1794-ben is Ozdi Gergelyre bízzák a gálfalvi
filia klenodiumait.² A Küküllő-körből felsorolt családok közül a désfalvi
Patakya egy ága a Nyárád mellett, Szt.-Lászlón és Szt.-Háromságon

¹ A marosköri unitár. esperesség Protocoluma 140 l.

² A Protocolum 184 után való számozatlan lapjáról.

él, az aranyosszéki kövendi Nagyok egyik ága pedig Maros-Tordában, Vadadon Kövendy név alatt szerepel, s tagjai a XVIII. és XIX. században a vadadi egyház főgondviselői. A nagyobb családoknál említett homoród-szt.-mártoni Biróknak az a János öse, a ki Udvarhely várát 1629-ben átadta Nagy Tamás udvarbírónak.¹ A Sárosi családok ügyét a „Keresztény Magvető“ egy czikke igyekezett újabban tisztázni,² s még itt csak a vadadi és iklandi Filep-család nevét igazítjuk ki Fülöpről Filepre. Azzal a reménnyel végezzük ismertetésünket, hogy majd akad a ki Kőváry vázlatait kidolgozza, — addig pedig örömmel várjuk a már megígért „Irók“-at, a mely bizonyára nagyon gazdag lesz érdekes visszaemlékezésekben.

Kelemen Lajos.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tizedik Évkönyve az 1899. évről.

Az igazgató-választmány megbízásából szerkesztette dr. *Veress Endre* társulati titkár. 1899. 1—168 lap, öt képpel és 1 hasonmással.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat buzgóságáról és kiváló munkásságáról tanuskodik a most megjelent tizedik évkönyv is, melynek érdekes és változatos tartalma van.

Az Évkönyvet dr. *gróf Kuun Géza*, a kitűnő tudós főúr emlékbeszéde nyitja meg, melyet Torma Károlyról tartott. Torma előbb Belső-Szolnokvármegye főispánja, majd a kolozsvári, később a budapesti egyetem hírneves tanára volt és a dácziai régészet terén európai hírt szerzett magának. A társulat tiszteletbeli tagja volt s 1897. márcz. 2-án halt meg távol hazájától, Porto d'Anzioba.

Azután *Kropf Lajos* értekezik az 1550. novemberi *dévai török veszedelemről*. Enyingi Török Bálint 1536-ban Szapolyaihoz pártolt, ki többek közt Déva várát is neki adá. 1441-ben azonban a Sztambul melletti Héttoronyba került, hol régi ellenségével, Mayláth Istvánnal raboskodott néhány évig, míg végre 1550-ben fogságában meghalt. Két fia közül János örökölte Déva várát, ki midőn Izabella a törökököt behívta az országba, elpártolt tőle, de azért ifjú nejével, Balassa Borbálával Déva várában maradt. Megfenyítésére Khászim pasa Feru béget 200 lovassal Déva ellen küldte. Ő azonban kora hajnalban megtámadja a törököket, kiknek egy része elesett, más része pedig megfutamodott.

Issekutsz Antal a dévai piacon állott hajdani kápolnára vonatkozó adatokat mutatja be, s közli a dévai Szent Ferenczrendi szerzetes rend és az építetők, Bosnyák István és Bosnyák Márton között kötött írásbeli egyezményt.

¹ L. Székely Oklevéltár. VI. 90.

² 1899-i évf. 338 - 40. l.

Dr. gróf Kun Géza a társulat keletkezéséről mond el érdekes dolgokat. Hunyadmegyében a localis viszonyok, különféle praehistoricus emlékek felfedezése és előkelő külföldi tudósok látogatása annyira fokozta az archeologiai érdeklődést, hogy többen régészeti gyűjteményeket létesítettek. Így már a mult század első felében *dr. Lészai Dániel* és *Goró Lajos*, kik később aztán az Erdélyi Múzeum-Egyletnek ajándékozták. *Vass József* 1856-ban indítványozta ugyan, hogy szervezkedjék egy társulat „az ó-világnak Hunyadmegyében fenmaradt kincseinek” összegyűjtésére, az ige azonban csak 1876-ban öltött testet *dr. Sólyom Fekete Ferencz* lelkesítő fölszólalására.

Majd *Koncz József*-nek van két értekezése. Az egyikben *Maros-Illye* várát tárgyalja, melyet *Báthory István* építtetett s a hol a nagy *Bethlen Gábor* született, a másikban pedig *Hunyadmegye főispánjainak* életéhez nyújt érdekes adatokat.

Végül *Kanyaró Ferencz* mutatja be *gróf Gyulai Ferencz*nek ma már ritka imakönyvét, melyet a kolozsvári őszerről szerzett meg.

A II-ik fejezetet képező hunyadmegyei oklevéltárban *Veress Endre Szászvárosszék* számára 1708-ban készült dézsmálási szabályrendeletet, *Koncz József* 1640-ből *Maros-Illye* leltárát és *Békési András* 1699-ből *Dévai Csáki Barbárának* kiházásítására írott és abban életnek folytatására kiadott atyai regulákat közli. Ezekon kívül több oklevél, melyeket *Kun Róbert* másolt le az Országos Levéltárból. Ez adatok sok beces adalékkal bővítik Hunyadmegye topográfiája s nemes családainak történetét 1529—1786-ig terjedő korszakban.

A hivatos értesítő rovatban a társulati ügyekről nyerünk felvilágosítást s a névkönyvből pedig örömmel látjuk, hogy tagjainak száma évről-évre emelkedik. Mig a múlt évben 245, most már 298 tagja van a társulatnak.

Tóth Ernő.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Schvarcz Gyula.

(sz. 1839. m. h. 1900. jan. 31.)

Nagy veszteség érte *Schvarcz Gyula* halálával a magyar tudományt, s mélyen érzi a veszteséget az egész tudós világ.

Nagyobb nemzetek is ritkán dicsekedhetnek oly kiváló eredményekkel, mint a minőt *Schvarcz Gyula* tudott felmutatni tudományos kutatásai körében; mennyivel inkább kell tehát nekünk megbecsülnünk kis nemzetünk legkiválóbbjait, kik által a művelt világ figyelme fordul felénk. *Schvarcz Gyula* e legkiválóbbak egyike volt, kit egyik szellemes német író kora nagyságai közé számított. Nem tudom, mi érezzük-e eléggé kit vesztettünk el *Schvarcz Gyula*ban, vagy igazat kell adnunk

annak a mondásnak, melylyel egyik napi lapunk az ő róla való megemlékezését végzi, hogy sokkal maradtunk adósai Schvarcz Gyulának. Lehet, hogy ez a mondás teljes igazságot fejez ki s talán nem is első ízben alkalmazott igazságot. Az emberiség legkiválóbbjainak az a nem érdemlett sors szokott osztályrészüll jutni, hogy a hozzá térben és időben legközelebb esők méltányolják legkevésbé. Az „egy próféta sem kedves saját hazájában“ mondás Schvarcz Gyulára is illik.

Schvarcz történetírói sikereire és érdemeire fentebbi könyvismertetésemben rámutattam. Az ő munkássága azonban nem merül ki a történetírás terén. Mint államtudományíró s mint közoktatásügyi politikus is a legkiválóbbak közé tartozott ő. Negyven éves fáradhatatlan írói munkálkodása alatt e két utóbbi téren is jelentékeny művekkel gazdagította a tudományos irodalmat. Magyar nyelven megjelent munkái közül nevezetesebbek: *Két röpirat a közoktatás körül* (1865.). *A közoktatási reform, mint politikai szükséglet Magyarországon*, öt vaskos füzetben (1865—68.). Kulturpolitikai eszméinek terjesztésére alapította *Új korszak* cz. hetilapját. 1869-ben jelent meg *Magyarország helyzete a redl unióban* cz. közjogi dolgozata s két évre rá az *Államintézményeink és a kor igényei* cz. nevezetes munkája, melynek utolsó (5.) füzetét 1877. fejezte be.

Még a hatvanas évek elején előszeretettel és sikeresen foglalkozott geológiai tanulmányokkal is. E szakban megjelent többnyire angol nyelvű művei között legjelentősebb a görögök geológiai nézeteiről írott munkája.

Széleskörű tudományos ismeretei messze elhatottak a haza határain túl is, mert a magyaron kívül négy nyelven (német, francia, angol és ó-görög) írta különböző szakba vágó dolgozatait.

Életrajzi adatait a következőkben adhatjuk: Székesfejerváron született 1839. Itt kezdte iskoláit is, majd Budapesten folytatta. Felsőbb tanulmánya folytatására aztán a müncheni és berlini egyetemekre iratkozott be. Hosszabb időt töltött külföldön európai tanulmány útjában is. Tanulmányai után visszatérve hazájába, egymásután bocsátotta közre nevezetes értekezéseit s nagyobb munkáit. 1864-ben választotta meg az akadémia levelező-, később pedig rendes tagjául. Szülővárosa pedig több ízben országgyűlési képviselőjévé választotta; 1875. pedig Budapest Terézváros kerületének lett képviselője. 1894-ben a budapesti egyetemen az ókori történelem tanszékére neveztetett ki rendes tanárrúl, mely időtől kezdve aktív politikai szereplése megszűnt s egyedül tanári hivatásának és tudományos kutatásainak élt. Tanítványai igaz érdeklődését állandóan ében tartotta és lelkesedéssel vezérelte őket azon a mezőn, melyen ő maga is annyira lélekkel járt.

Elvesztését fájdalommal éri tudós világ, de bizonyára tanítványai érzik legközvetlenebbül, bár őket nem hagyta egészen árvakúl. Kevéssel halála előtt magyar nyelven megjelent görög történelmét hagyta nekik örökül.

Sz. B.

Három újabb erdélyi mennyezetfestésről.

Midőn ezelőtt egy évvel alkalmunk volt három nevezetes erdélyi mennyezetfestésről szólni, még hármat ismertünk. Akkor mégsem említettük meg egyiket sem; részben azért, mert feliratokat s más rájuk vonatkozó adatokat csak egyikről tudtunk volna közölni, másrészt műértékük sem helyezhető a gogánváralyaival, az ádámosival, sőt a magyar fülpösivel sem egy sorba. Ez a három mennyezetfestés a *pókai*, az *ajtoni* és a *maros-szt.-györgyi*.

Legrégebbi s egyszersmind legbecsesebb köztük a *pókai*.¹ Póka M.-Torda megye mezőszéki szélében fekszik. Temploma fa- és sövény-épület. A reformátusok 1706-ban — a mint külön hajója és sokszögben záródó szentélye elárulják — egy régebbi csúcsíves stílusú templom alapfalaira építették.²

A hájtó egyszerű deszka négyszöglapok fedik, melyek közül kettőn felirat jelöli meg az újra építetést s a déli ajtó felett a falban egy deszkalapon szintén a templomra vonatkozó, kissé elkopott felirat áll. Az első, az érdekesebb, felsorolja az építkezésben buzgalkodókat, a kik 1706-ban „sok háborúságok között is“ újra építik templomukat.³ Ha szenvedtek is ezektől a „háborúságoktól“, régi templomuk

¹ Először talán 1893. tavaszán, s legutóbb Orbán Elek kollégámmal 1899. augusztus végén láttam.

² Ettől a régi templomtól maradt fenn az a két harang, melyeket az egyház most is használ. A kisebbik harangocska, a mint felirata mutatja, tekintélyes régiség. Ez a felirat a koronáján alól két kiöntött sodronyfonal között majdnem egész kerekén fut minuskuláival, helyet ad két kis domborműnek is s csak ennyiből áll:

Sancta Maria ora pro nobis 1500.

Társa jóval nagyobb és szintén a XVI. századból való. Latin dűlt, nagybetűs felirata a következő:

VERBUM + DOMINI + MANET + IN + ETERNVM + FRIDR + LAVTE + ANNO + .5 + 77.

³ A feliratot a sorok megjelölése nélkül, néhány hibával közli az Erd. ev. ref. egyházkerület 1893-iki évkönyve a 23. oldalon. Betűről-betűre másolva egész terjedelmében a következő:

(Az első táblán).

ANNO 1706.

SOK HÁBORUSÁGOK KÖZÖTT IS UJ
JONON ÉPÍTETET EZ ISTENNEK
HÁZA
NEMZETES NÁMENYI SAMUEL
URAM ÉS HÁZAS TÁRSA VENTER
MARIA ASZSZONY
HÜSÉGES FORGALODÁSOK MUNKA-
JOK ÉS KÖLCSÉGEK ÁLTAL KIKET
SEGITETTEK EZEN POKAI ECCLESIABELI
LAKOSOK

azon a vidéken egy hagyomány, mely szerint a Kemény János ellen bejött törökök azt a környéket is pusztították s néhány falu eloláhosodását erre vezetik vissza. Ezt a pusztításról szóló hagyományt támogatja némileg a szomszéd Sárpatok egyik harangjának 1669-beli felirata, s valószínűleg a pókai mennyezetfestés keletkezése is ezzel függ össze. *A szentélyt ugyanis egészen 1666-ban készült festmények borítják.* Ha pedig 1666-ban készültek — a mi egészen bizonyos — akkor nem lehet kizárni azt a feltevést, hogy azelőtt kevéssel valami olyan rongálódás érte a templomot, mely 1666-ban új mennyezet — s bizonyosan új fedél — készítését tette szükségessé. Ez pedig lehetett a hagyomány török-járása.

Akárhogy van is a dolog, az bizonyos, hogy 1706-ban, a templom újra építtetéskora szentélyre a régi templom szentélyének 1666-ból származó mennyezetfestését újra feltették s ezáltal egy nagyon érdekes emléket tartottak fenn. Ötven darab különböző alakú és nagyságú tábla képezi ezt a mennyezetet. Szabálytalanul, össze-vissza helyezkednek el egymás mellett s rajzaik elég épek, de kettő híján az összest beomlását nem ez okozta. Már előbb vallhattak jóval több kárt. Van mázolták valami sárgás festőanyaggal. Szerencsére a máz nem elég vastag arra, hogy a mintákat megsemmisítse, úgy, hogy nemcsak a rajz, hanem a szinezés is átlátszik rajta, s kitűnik, hogy a pókai mennyezet festője túlnyomólag a piros, sötétkék, sárga és zöld színeket használta, fekete kihúzással. A magyar renaissance-stílus rajz a legtöbben igen csinos és izléses, s a festő mindenütt kiváló szerencsével alkalmazkodott a betöltendő térhez. Ugy látszik, hogy evvel meg is elégedett. Legalább az egész összhangjával szinte semmit sem gondolt. De a virágdíszes mennyezeteknél ez nem is fő kellék. Ott a súly a motívumok összeállításán, s az egyes táblák szépségén van. Aztán nagy szerepet játszik a változatosság — s ebben a pókai mennyezetfestőt újra csak elismerés illetheti, mert — két felírtos táblát nem számítva 48 táblán mintegy 40—42-féle mintát alkalmazott. De az egyes táblák válto-

(A második táblán).

NEVEZETESEN
NEMZETES SÁROSI SIGMOND, GÁLFI
MIHÁLY, EGYED IANOS, DABAK PÉTER
BUDAI MIHÁLY
NAMENTI GERSON, SÁROSI LÁSZLÓ,
MURZA BALINT ÉS NÉHAI SZABÓ
MIHÁLY, AKKORI
POSSESOR URAMÉK MIND MUNKA
MIND PÉDIG KÖLCSÖGEK SEGICSEGEKEL
ÁCSMESTER
GEDE PÉTER ÉS SZENTEGYHÁZ FIU IS
KELEMEN GYÖRGYEL. De a munkások

körül szívesen forgódott Máyai ERDŐ GYÖRGY akkori szolgája Neményi Sámuel urk.

zatos alakjai szinte kényszerítették is a változatosságra. Mert van azok közt négyzet, több különböző alakú téglalap és általános négyszög. Ezekre mind megfelelő minta jó. Meg sem kísérhetjük mindenik leírását, épen csak egyiket említjük meg külön, a be nem mázoltak közül.¹ Ez a szentély hosszában, annak a közepe táján van, mintegy 60 cm. hosszú és 80 cm. széles négyszögön. A négyszög közepétől kezdve a hosszúsági középvonalon fel és le egy szalagszerű piros átkötéssel kétváltva egy-egy izmos, sárga száron piros lilium virág nő fel. Kelyhe alatt hármaskis, gömbölyű, sárga vaczok helyezkedik el, mely felé két oldalt egy-egy íj-szár alakban visszahajló sárga kardlevél nyúlik ki az átkötő szalag alól. A szélességi középvonal szimmetrikus diszítványát az átlók irányába kihajtó sötétkék akanthus alkotja, melynek szélei a hosszúsági középvonal felé símák, a szélességi középvonal felé pedig szelid hajlású karajokat képeznek. Egyik mélyebben kivágódó karajból kétfelől a szélességi középvonalra merőlegesen egy-egy kisebb piros lilium nő szembe, s köztük a harmadik kelyhével vízszintes irányban befelé a piros átkötés irányába nyúlik be. A nagyobb karajközökből kacsok ágaznak el, a széthajló levelekről és a hosszúsági középvonalba eső nagyobb liliumoktól üresen hagyott területre pedig piros bimbó hajlik elő.

Sokban hasonló ehhez a másik szabadon hagyott négyszög is. Általában a táblák túlnyomó részének diszítványai a templom hosszúsági tengelye irányában, a kelet-nyugati középvonalokon szimmetrikusak. A keletkezésükre vonatkozó felírat minden oldalról be van kerítve a diszítványokkal. Két táblát foglal el s az első sorban levő 6-os számjegyeiből a felső szárakat csaknem egészen eltakarja az a festett lécz, mely a táblát a mennyezethez fogja. Maga a latin nagybetűs felírat tele van betűfonásokkal és rövidítésekkel s olvasását az egyes elhalványult helyek, valamint a szabálytalan betűalakok, kivált a második táblán nagyon megnehezítik.

A mennyire kiolvashattuk, így szól:

(Az első táblán):

ANNO DOMINI 1666.
DIE 11 JUNY REGN[NAN]TE CEL[SISSIMO]: D[OMINO]
PRINCE TRANSSILVA[NIAE]:
MICHAELE APAFFI
CURA AC INDUSTRIAE AED-
LIVM STEPHA[NI] SZEKELY ET
MARINI MAYSIS ETC.

¹ Időnk és módunk sem volt, hogy részletesebb leírást készítsünk a helyszínen, vagy vázlatokat vegyünk fel. De ez már különben is azok feladata lesz, a kik kellő műértelemmel, szakszerűen ismertetik.

(A második táblán):

RESPICE ME MISERVM
 TANTO IN SOMNO RE-
 JACENTEM N[ON?] BONA[M]
 PARTEM CHRISTHI [MEREN-
 TEM?] STEPH[AN]I
 . . . SS: B: SZ A . . . R
 HVNC OPERI ACCESSIT
 BENIGNITATE G: NIC[O]L[A]I POK[A]I.¹

Mindkét tábla negyedik soránál kétfelől még a festett szegélynek egy-egy kidudorodása van, melyben valami név betűi rejlenek. A szomszédos táblák díszítményei szinte ezekig nyulnak. Közülök némelyik emlékeztet a közeli magyar-fülpösi ref. templom mennyezetfestésére, de általában a kettő közt igen sok a különbség, s a fülpösi szebb. A kevés hasonlóság az általános stílusban, a motívumok azonosságában s a beosztásban van. A virág-motívumok között itt is megtaláljuk a hagyományos liliom és tulipánvirágot, a cikoriát, a hatszirmú rózsát, s valami szegfű-féle virágot. Közülök a hatszirmú rózsza néhány táblán a középpont köré rajzolt kis körben az egész díszítmény jelentékeny részét képezi. Tőle ágaznak el a középvonalak vagy az átlók irányába a kacsok, indák, levelek és virágok. Egészen véve a pókai mennyezetfestés úgy szépségét, mint régiségét tekintve, becses emlék a XVII. század hasonló alkotásaiból.

* * *

Egészen más jellegűek az *ajtoni* ref. templom festményei. A falu maga Kolozsmegyében, Feleken belől, a Mezőség szélében fekszik, s temploma a falu közepén emelkedő dombtetőre épült. Fekvésénél fogva alkalmas védelmi hely, s úgy látszik, hogy a nép használta is, mert régebben kőfal vette körül. Festménye azonban nem származik olyan régi időből, s mondhatni nincs is történeti- és műértéke. De annál több az ethnografikus becsé. Körülbelül egy századdal fiatalabb a pókainál s míg annak magyaros díszítményein nagyon meglátszik a renaissance-hatás, addig Ajtonban egyszerűbb magyar butor- és szűrvirágokat találunk.²

A mennyezet felírata nem mondja meg ugyan pontosan a keletkezés idejét, mert a római számokkal jelzett datum utolsó egy vagy két jegye levásott; de így is egész bizonyos, hogy a festések legfőleg 1750 és 1808 között keletkeztek. A felírat azonban mégis lényeges, mert magában foglalja a festők nevét, s a festmények korára szintén döntő bizonyítékot szolgáltat. Vegyük tehát ide. Sorról-sorra így szól:

¹ Az egyházkerület névkönyvében Pókánál sem a mennyezetfestéseket, sem ezt a felíratot nem említik.

² A mennyezetet először 1894. nyarán láttam ifj. Nemes Ödön barátommal, aki néhányról vázlatot is vett.

»Ezen templom renováltatott MDCC[...] esztendőben az ajtoni reformata eklésiának legnagyobb részben maga költségével tiszteletes Nagyosi Gábor úr papságában és Székely Péter kántorságában, Bor János és Büköts János egyházi, Balog József kurátor és egyházi Sz[o]rga[ma]tos gondnokságok és vigyázások alatt, a mennyezet pedig építetett Hajdu Sámuel és Bétsi Sámuel két betsületes asztalos emberek által:
Az úr Isten lakozzék a maga oltalmazó hatalmával és dicsőségével mind végiglen ezen templomban.

Atya Fiu
Szent Lélek.

Háromság.«

Az itt említett Nagyosi Gábor pap kezdte vezetni 1785-ben az ajtoni ref. egyház máig használatban lévő anyakönyvét, melynek egyik bejegyzése szerint őt 1808 szeptember 5-én, 82 esztendőskorában temették el. Ha tehát a múlt század paptartási mizeriái mellett mérészen feltesszük, hogy elejétől végig Ajtonban működött, akkor is legfőlebb 1750 táján kerülhetett oda. Hogyha pedig a renovatio csakugyan az egész templomra vonatkozik, úgy még az is bizonyos, hogy az csak 1795 után történt, mert 1795-ben Nagyosi maga írja a templomról, hogy több helyen meg van hasadva.¹

A keletkezés pontos ideje helyett megkapjuk a két asztalos-festő nevét. Hajdu Sámuel és Bétsi Sámuel talán kolozsvári mesterek lehetnek s habár nem készítették műreiket, látszik, hogy jól ismerték a magyar diszítő motívumokat és azok alkalmazását.

A mennyezet egyes négyszögeinek közepére egy-egy mértani vonalakból, vagy a kör részeiből álló színes rozettát rajzoltak, s a négy szögletből, az átlók irányába, vagy legalább is azokhoz szimmetrikusan festették a virágdiszítványeket. Tehát egy négyszögön ugyanaz a minta négyszer ismétlődik. Az alapszín mindenütt a kék, piros szegélylyel, a leggyakoribb virág pedig a tulipán. Ezt azonban igen sok változatban alkalmazták. Az átlóhoz szimmetrikus mintákon a virág az átló képzelt vonalán nő. A tulipán hagymáját a szögletekben egy kis gömb ábrázolja. Nehánynál hármass levélesokor hajt ki a gömbből. Egyiknél ezek közül a levélközökből jobbra és balra újra levél s vele külön száron egy-egy tulipánbimbó hajlik kifelé, míg a nyitott középső virág szára mellett a két oldalon majdnem a vaczokig a bimbók felé csipkéződő nagyobb stilizált levél foglal helyet. A másíknál ugyanezeket

¹ Az ajtoni ref. egyház anyakönyvének 3. és 4. oldalán.

találjuk, de ott az alsó levélközökből induló levelek szélesebbre hajolnak ki, s a bimbók a szár mellett álló levelek csipkézetei alól bújnak elő. A harmadiknál a csipkézett levelek a nyitott tulipán szárával csomós nyéllé torzulnak el s a levélközökből felfelé szélesedő csipkés levél hajt ki, melynek bemélyedése a rövidszárú bimbónak ad helyet. A negyedik alsó hármasszelecsokra egyetlen széles, tojásdad levéllé alakul át, a tulipán szár mellett növekvő levelek pedig csipkézetlenek. E helyett a levél külső széléről apró kacsszerű kinyúlások erednek. A hosszú szárú bimbók szintén az egyetlen alsó levéltől nőnek ki s száraikon kifelé két, befelé egy levélke van. Az ötödiknél a levelesokor középső tagja túlfelődik, a levélközökből eredő levél kihajlik és elhegyesül, a bimbók megnőnek, a nyitott tulipán elsatnyúl, s szára egymásra következő kacssorból képződik. Ugyanígy alakul a virágszár egy másiknál is, de a virág maga még satnyább, az egész felett a két bimbó uralkodik, s a szár mellett álló levelek élesen bevágódnak. Majd egy másik díszítőmenny hasonló motívumai már a vitézkötés alakját veszik fel; a szűrvirágokat pedig a visszahajló indákra alkalmazott szegletdíszítőmennyek közelítik meg a leginkább. Ezekon szintén a tulipán alakjai a fő motívumok; de előfordul rajtuk a szegfű is, a mi különben a többi mintánál is elég gyakori, ahol hosszúkás, felfelé szélesedő levelek és apró kacskok kísérik.

Ha az ajtoni mennyezetet akár a fülpösivel, akár a pókaival összehasonlítjuk, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék a XVII. század közepén még szelvényben virágzó művészi templomi festéstől idáig a nagy hanyatlás. Mert az ajtoni mennyezetfestők még ismerik és alkalmazzák a magyaros díszítő motívumokat, de már nagyobb szabású kompozícióra nem képesek. Csak a butorok sablonos festéséhez szoktak, s nemesebb munkánál sem tudnak azon felülemelkedni. Nem tudnak alkotni. De mégis van egy érdemük: fentartják az eltanult alakokat. Ezek az alakok aztán kezükön népies díszítő elemekké válnak, s éppen úgy megjelennek a tulipános ládákban, mint a templomok mennyezetein.

* * *

Korra és értékre talán a *maros-szt.-györgyi*¹ róm. kath. templom mennyezetfestéseit tehetjük volna az ajtoni elébe. Kidolgozásuk mindenesetre szebb az ajtoninál, s régebbiek is; de annyira sablonosak, hogy nyugodtan utoljára hagyhatjuk. A templom hajójának összes négyszögeit teljesen egyenlő alakú és színezésű stilizált virágok foglalják el. Mind a négyszögek közepéből indulnak ki s ha egyik fél álló leveles és indás virágalakját lerajzoljuk az egész négyszögöt ismer-

¹ M.-Szt.-György M.-Vásárhely északi szomszédfaluja. Mennyezetfestését először ifj. Nemes Ödön barátommal 1894-ben láttuk. Akkor ő egyik négyszögről vázlatot vett, a mely most Nemes Ödön m.-vásárhelyi po'g isk. igazgató birtokában van.

hetjük belőle, mert a részletek középpontól a szögletekig a fél átlókon tökéletesen azonosak. Az egész ornamentika alapján elég esinos, de hatásából sokat ront első tekintetre feltűnő sablonossága. Keletkezéséről nincs rajta semmi adat. Mikor először láttuk, hajlandók lettünk volna egykorúnak tartani a maros-szt.-györgyi késői csúcsíves templommal, mely a XV. század végén, vagy a XVI. század első éveiben épülhetett. Később azonban újra megtekintve, diszitményeiből és épségéből arról győződünk meg, hogy legfőleg a XVII. vagy a XVIII. században keletkezhetett.¹

Kelemen Lajos.

A hunyadmegyei tört. és rég. társulat február hó 4-én gr. *Kuun Géza* dr. elnöklete alatt tartott választmányi ülésén dr. *Wertner Mór* „A királyi Hunyadi-család eredete és nemzedék-rendje“ felől értekezett. *Wertner* kutatásai szerint a Hunyadiak első őse a Havasalföldéről Hunyadmegyébe menekült *Kosztá*, a ki *Nagy Lajos* király uralkodása elején fiával együtt telepíti a hátszegi Rekettyefalvát, melyet családjá már 1360-ban bír. Itt született *Kosztá* unokája *Sorb*, Hunyadi *János* nagyatya, s innen származik a törökverő vitéz kormányzó is, a ki feleségül vette a szomszédos Demsusról *Morzszina* Erzsébetet, kinek családjá később aztán maga is a rekettyei predikátumot használta. *Kőváry László* „Adalék a hunyadmegyei családok aranykönyvéhez, különös tekintettel a kihalt családokra“ cz. alatt értekezett, s (az 1856-ban elhalt *Dobay György* feljegyzései kapcsán) felsorolja a megye vezeté családjait ss hangsúlyozza a családtörténelem művelésének fontosságát.

Folyóiratok szemléje.

A **Budapesti Szemle**. 1900. januári (277.) számát *Marczali* Henrik „Gróf *Leiningen Károly*“ cz. értekezése nyitja meg, mely bevezetés *Leiningen* leveleinek és emlékiratainak kiadásához. Értekezése elején rámutat arra, hogy az 1848—49-iki szabadságharc hősei minő kiváltságos állást foglalnak el hagyományunkban és közvéleményünkben. „A monda igen nagy területet foglalt el a történelem országából“. Pedig ha történetet akarunk, vissza kell mennünk az eredeti egykorú forrásokhoz, igazi medrébe kell visszatérnünk a később oly dúsan folyó hagyományt. *Leiningen* irodalmi hagyatéka négy részre oszlik. Először a *levelek*, melyek 1848. márcz 28-ától 1849. decz 13-ig terjednek. Ezek nagyrészt a tábornok kezeirésze. Közben hézagok vannak. E hézagokat a tábornok *naplója* tölti ki. *Czibakházán* kezdte meg napló-írását febr. 22-én, melyben kiadója szerint töredéket bírnak. A tábornok hagyatékának negyedik része az *ereklyék* *Leiningen* kinevezéseinek okleveleit, hozzáírt verseit s néhány emléktárgyat

¹ Talán éppen 1750—60 tájt, azután, hogy a templomot a reformátusok kezéből visszafoglalták.

foglalnak magokban. Ezek előreboacsátása után megfelel M. arra a kérdésre, hogy „miben gyarapítja az új anyag történelmi ismeretünket“?

Majd a Leiningeni grófok őseiről emlékezve, érdekes bepillantást nyújt gr. Leiningen Károly lelki világába. Rámutat, hogy minő rokonszenvvel volt ő Magyarországra alkotmányra és népe iránt, hogy a midőn „két kötelesség, két törvény között“ kell választania t. i. a bécsi udvari párt és a törvényes magyar hadügyminiszter közt, ő inkább ehhez szegődik. „Az ördög verekedjék meggyőződése ellen“, írja okt. 30-án. Följegyzései alapján M. elkiséri hősünket egész a legutolsó szomorú napokig. „Dicsőség, szerelem, barátság jutottak osztályrészüül és mindenek befejezésül hősi martyr halál“. A hősök iratainak beeséről pedig úgy ítélt, hogy „irodalmi szempontból nézve a szabadságharcz irodalmában nincs párja“. „Mit sem adhatunk hervadhatatlan katonai és vezéri babérajaihoz — végzi M. érdekes cikkét — de meggyőződésünk, hogy nemes homlokát épen olyan méltóan díszíti az író koszorúja“.

A következő cikk: „A parnassusi költők Franciaországban“ *Haraszti Gyulától*. „A Gautier körül csoportosuló újabb költők“, kik *Jelenkori Parnassus* címmel egy időszaki vállalatot indítottak meg 1866-ban, neveztetnek „parnassusi költők“ néven. Ezeknek legkiválóbbjait mutatja be Haraszti értekezésében, kik között legelőt említi *Leconte de Lisle*-t. Foglalkozik költészetének irányával, mely „föltétlenül pessimista“. De Vigny ezen mondása ismétlődik abban szüntelen: „Az élet csak fájdalmas epizódyszerű esetlegesség két örökkétartó álom között“. *Leconte de Lisle*n kívül még három költővel foglalkozik Haraszti értekezésében. A nálunk legismertebb *Coppée*-val, azután *Heredia* és *Sully Prudhomme* költészetével.

Beyer József a harmadik értekező, a kinek „*A nemzeti játékszín mint közügy*“ czímen első közleményét vesszük. *Beyer* ezen tanulmánya mint székfoglaló olvastatott fel a m. t. akadémia 1899. okt. 9-iki ülésében. Mint ez alkalommal a felolvasó kifejezte, „azt a kérdést akarja megvilágítani: hogy miként vált nálunk közügygé színészet és drámairodalom és hogyan vettettek meg az alapok, melyeken aztán a színészet művészeti, a magyar dráma pedig irodalmi jelentőségű tényezővé válhatott“.

Kunos Ignác tanulmánya következik ezután: *Az újabb török irodalom fejlődése* czímen. Némi történelmi áttekintésben kíséri a török irodalom fejlődését odáig, míg a hagyományos verselgetés ósdi formái helyt engednek az újabb európai mintájú classikus versformáknak. *Kemál* bej volt ez irányban az első újító. Őt követte *Nádsi* efendi, egy újabb lépéssel ment tovább *Ekszem* bej. A széppróza modern irányú fejlesztése is *Kemál* bej nevéhez fűződik. Utána következik *Midhad* efendi s azután mint a modern iskola legkiválóbb tagját *Nazim* effendit mutatja be *Kunos*. Részletesebben foglalkozik ez időtájt megjelent regényével, melynek címe *Karabebek*. Egy kis részletet is mutat ebből jellemzésül.

Angyal Dávid *Stevenson Róbert* Lajos „Franchardi kincs“ című angol beszélye fordításának első közleményét adja.

Lévay József „A fülemiléhez“, *Vargha* Gyula pedig „Hortorum deus“

(Heredia után, francziából) című költeményét közli. Könyvismertetések zárják be a tartalmas füzetet.

„Századok“ XXXIV. évf. (190. jan.) I. füzetének nagyobb közleményei: Pór Antaltól „Záh Felicián pöre“. (Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára.) Stessel Józseftől „Sopron és Mosony vármegye történelmi földrajzához“. Császár Elemértől „Verseghy és a censori hivatal. A tárcza rovatban: Czékus Lászlótól „Steinachi Landschad János lovag epitaphiuma 1571-ből“. Srs-től „Mikor lett Pálocsi Mátyás nádor?“. Kropf Lajostól „Margit királyné III. Béla neje“.

„Egyetemes Philologiai Közlöny“ XXIV. évf. (1900. januári) I. füzet, tartalma a következő: Heinrich Gusztáv: 1874—1899. Radich Ferencz: Bajza életéből. Balassa József: Tövisék és virágok. Bartal Antal: Lineamenta latinitatis regni Hungariae mediae et infinae aetatis. Bindér Jenő: Párhuzamok Aranyhoz. Bodis Jusztin: A latin infinitivus historicus magyarázata. Bognár Teofil: Adatok a mesék vándorlásának történetéhez. Boros Gábor: Az Antik poetikához. Császár Elemér: Pápai Páris Ferencz és Misztótfalusi Kis Miklós. Csengeri János: Aischylos Perzsiából. Crerép József: „Elementa“ eredete. Finály Gábor: Capitolium. Fiók Károly: A Rámájánából. Gyulay Ágost: Bessenyei „Jámbor szándéká“-nak történetéből. Havas Adolf: Petőfi. Hegedűs István: Thewrewk Emil Ilias-fordítása. Hornyánszky Gyula: Az aganak keletkezése. Kanyaró Ferencz: Akromonosyllabikon a régi magyar költészetben. Kardos Albert: XVI. századi irodalmunk kulturális jelentősége. Katona Lajos: Interpolationes recentissimae historiae Apollonii. Kégl Sándor: Anszári, a herati öreg. Kelemen Béla: Német szótáraink és az osztrák helyesírás. Kempf József: Hymnus az anyaföldre (Homerosi hymnusok). Király Pál: A magyar névrágók csoportjai. Konti Ignác: Magyar-francia versírók. Lázár Béla: Petőfi természet — költészete. Melich János: A szláv irodalmi nyelvekről. Némethy Géza: Quaestiunculae Euhemerae. Pecz Vilmos: Romanus karácsonyi hymnusa. Petz Gedeon: Van-e nyelvtani alany és állítmány? Radó Antal: Az *il* és *lo* Danténél. Ifj. Neményi Ede: Meleagros tavaszi dala. Schullerus Adolf: Népköltészet és népiesköltszet. Sebestyén Gyula: Halálatlan Detre. Simonyi Zsigmond: Egy középkori jogi műszó. Szilasi Móríc: Különös képzések s ragozások. Szinyei József: Az *n* személyrag eredete. Tolnai Vilmos: Gyöngyösi Jánosnak egyik verséről. Váczy János: Helmezi Mihály mint kiadó. Vári Rezső: Miscella critica. Waldapfel János: Isten három attributuma az Ember Tragediája I. színében. Zlinszky Aladár: Berzsenyi és Schiller viszonyához. Zoltvány Irén: Klassikai verselésünk történetéhez.

Magyar Könyvszemle VII. köt. 4. füz. (1899. okt.—decz.) Régi kéziratok megóvása. Varjú Elemér: Batthyány könyvtár. Sörös Pongrácz: Ilceni Péterről. Melich János: Magyar grammatika a kijevei tanítóképző könyvtárában. Kovács László: Könyvnyomdánk a jelen század harmadik tizedében. Havrán Dániel: Irodalomtörténeti adalékok. A Külföldi Szemle rovatban dr. Eszterág László ír. „A brüsseli királyi könyvtárakról“.

„Az **Archaeologiai Értesítő**“. XIX. köt. 5 sz. (1899. decz. 15.) tartalma: **Mihalik József**: Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban. dr. **Cserni Béla**: A szentmihálykői zárdának felfedezéséről. **Récsi Viktor**: Egy régi földomborműről a pannonhalmi templom külső falában. dr. **Ádám Endre**: A nyitrai Sárhegy oldalában talált régi cserepek és csontok leheléről. **Dudás Gyula**: A bogojevai római sánczról dr. **Sóter Ágost**: Lajtaújfalusi ásatásról. **Milleker Bódog**: Nagy-Gáj-i leletekről. **Csallány Gábor**: Népvándorláskori temetőről Szentesen.

A **Történelmi Tár**. 1899-iki évfolyam negyedik (okt.—decz.) füzeté a következő tartalommal jelent meg: Regestak a római Dataria-levéltárának Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből, közli **Czaich A. Gilbert**. Gregorri Corrarii oratio ad Sigismundum, k. **H. I. Berzeviczi Mártonra** vonatkozó okmányok 1550—1613-ig, k. **Berzeviczy Egyed**. Két Árpádkori országnagy családja, k. Dr. **Wertner Mór**. A nagylucesei Bóczi család nemzedék-rendjéhez, k. u. a. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, befejező közl. k. A. A. Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen, 1708. k. **Thaly Kálmán**, Rákóczi Zs. és Homonnay Bálint veresége történetéhez, k. **Komáromi András**. A locsmándi várispánság hatáiról, k. **Lampel József**. Baló Mátyás kapitihá itinerariuma, k. **Veress Endre**. A báni tiszt jogfolytonossága II. Lajos és I. Ferdinand korában, k. **D—gy.**— Adatok Zay Ferencz életéhez, k. **Zurani István**. Okíratok I. Rákóczi György uralkodása történetéhez, 1632. k. - i.—r. Adatok a Tököly-féle mozgalom történetéhez. k.—s—u.— Gróf Pekri Lőrincz leveleiből. II. Rákóczi Ferencz 1704/5-iki erdélyi hadjáratának történetéhez, k. **Lampérth Géza**. Zermegh János történetíró életéhez, k. **Srs.**— Levéltári kutatások; Báthory Gábor történetéhez, Bethlen Gábor fej. első támadása történetéhez, A Császár Péter-féle porlázadás történetéhez, Feleki Mihály levelezése Ujhelyi Pál huszti praefectussal, Feleki Mihály a bujdosók vezére, közli: **Komáromy András**. Az Árpádkori udvari tisztviselők sorozata, k. **Wertner Mór**. Művelődéstörténeti adatok, vegyes közlemények zárják be a tartalmas füzetet.

A „**Protestáns Szemle**“. XII. évf. (1900.) 1. füzetét dr. **Székely György** nyitja meg „**A művészet és a vallás egymáshoz való viszonya**“ cz. tanulmányával, melyben előbb művészet és vallás pszichologiai, ethikai és sociologiai rokonvonalait mutatja ki, azután pedig azt a kapcsolatot, mely „a vallás papjai, prófétáinak és a művészet apostolainak lelkületében és jellemében észlelünk“. A harmadik cikkben **Várnai Sándor**, „**Német szocialista ifjúsági irodalom és angol theologiai regények**“ czímmel ír. Idézetekkel bizonyítja V., mennyire veszedelmes pedagogiai szempontból, hogy a gyermekirodalomba is becsempészik a szocialis eszméket. A tárczában **Szádeczky Béla**: „**Nagyari József prédikációja 1686-ban**“ cz. közleményhez írta meg bevezetését. Apafy fejedelem híres udvari predikátorának történelmi nevezetességű beszédjét megelőző erdélyi, historiai eseményeket adja a török bécsi vereségétől (1683-tól) kezdve. Azután Nagyari J. predikátor élet- és jellemrajzát mutatja be néhány vonásban.

Összeállította: Sz. B.

A királyi könyvek székely oklevelei.

(II-ik közlemény.)

- Balázs** Ferencz és György Balázs, 1. (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 587.
- Ferencz (Szováta) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 002.
- Gergely és János (Bándfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban. 1655. juli. 7. XXVI. 603.
- György (Bágy) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. ápr. 24. IV. 50.
- György (Valtaréti) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- János és Tamás, lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. jun. 17. XXIV. 105.
- Imre (Lemhény) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 618.
- Imre (Mindszent) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- István (Csik-Szt.-György) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- István és János (Völpeny) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 570.
- István és János (Remete) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 550.
- János (Csik-Kozmás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Mihály, lóf. B. G. (Brassó) 1610. jan. 18. VI. 483.
- Mihály (Szent-Miklós) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 580.
- Bálint** Demeter és István (Siklód) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. jun. 20 Km. c. 1591. 303.
- György István és János (Méraság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Jakab (Oroszhegy) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. febr. 11. XXIV. 70.
- János (Közép-Ajta) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1652. márcz. 26. XXV. 646.
- Mihály (Farkaslaka) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 620.
- Mihály (Pálfalva) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 620.
- Péter (Zetelaka) lóf. B. I. Medgyes, 1605. szept. 16. III. 15. házáat az adó fizetés alól felmenti. B. J. Korpona 1605. szept. 16. III. 15.
- Balog** Benedeknek u. f. a. Hatolykán levő házára és birtokára B. Zs. Gyulafejérvár, 1584. jul. 9. I. 242.
- Demeter lóf. B. G. Görgény 1610. febr. 1. VI. 453.
- Ferencz (Borsova) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1585. ápr. 29. I. 315.
- Gáspár (Eőssi) gy. B. Zs. Gyulafejérvár, 1590. szept. 21. Km. c. 1591. 6.
- Istvánnak (Bágyon) Bágyonban jobbágyokat ad B. A. Deés, 1659. febr. 3. XXVII. 62.
- Balogh** Ferencz (Delne) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- János (Felső Szent-Mihályfalva) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. szept. 7. IV. 148.
- Tamás (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. II. R. Gy. jul. XXVI. 605.
- vagy Lakatos János (Maros-Vásárhelyi arm. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1653. márcz. 3. XXVI. 190.
- Bán** György (Alsó-Csernáton) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 578.
- Bándi** György (Szövérd) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 602.
- János és fiai Ferencz, György, János és Miklós lóf. Br. K. Gyulafejérvár, 1630. márcz. 7. XVI. 181.
- Miklós (Göcs) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban. 1655. jun. 25. XXVI. 602.

- Péter (Szárász-Ajta) nem. Br. Kr. Kolozsvár, 1630. ápr. 25. XVI. 77.
- Bánffy Jánosnak** Maros-Szent-Királyon és Becsén részjóságokat ad B. Zs. Kolozsvár, 1607. jun. 22. IV. 71. —
- Görgény-Szent-Imrén egy házat ad R. Zs. Kolozsvár, 1607. jun. 22. IV. 91.
- Bányász** (Gy.-Szent-Miklós) György lóf. Bn. G. Kolozsvár, 1618. nov. 1. X. 92.
- Bara** (Szemeria) András lóf. B. G. Brassó 1610. jan. 14. VI. 476.
- Barabás János** (Árkos) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1652. szept. 4. XXVI. 33.
- Barabási Ferencz** (Makkfalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 602.
- Baranyay Tamásnak** u. f. a. Sámsondon levő kuriájára B. Zs. Gyulafejevárvár, 1589. ápr. 14. II. 421.
- Barathay Péter és Tamás** (Felső-Szent-Mihályfalva) lóf. R. Zs. Gyulafejevárvár, 1607. szept. 7. IV. 148.
- Barát Márton** (Náznánfalva) lóf. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 570.
- Barátossi Mártonnak** (Barátos) a Barátossi György javára tett végrendeletét megerősíti B. Á. Szász-Sebes, 1659. jun. 6. XXVII. 177.
- Barbél Péter** (Gyalakuta) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jul. 28. XXVI. 602.
- Barcsay Ákosnak** (Nagy-Barcsa) és Uj-Székely ins. melyeket íj. Székely Mózes hűtlensége miatt vesztett el. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1635. jun. 6. Gy. G. VX. 164.
- Bardócz István** (Futásfalva) nem. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1650. márcz. 25. XXV. 43.
- Barla Balázs és András, Ferencz, Gergely, István, János, Péter** (Csik-Delne) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. jul. 1. XIII. 84.
- Dánielnek és Sárának u. f. a. Csókfalván levő Lakra. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1583. máj. 19. I. 39.
- Gergely és István (Csik-Szent-Tamás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- György (Siménfalva) lóf. R. Zs. Gyulafejevárvár, 1607. máj. 28. IV. 47.
- Mihály, nem. Br. K. Gyulafejevárvár, 1607. jun. 25. XVI. 99.
- György és Mihály (Ujfalu) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 580. — István és Márton lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 580.
- János (Mindszent) II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Miklós (Száldobos) nem. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1652. máj. 11. XXV. 596.
- Barlabássy Ferencznek** u. f. a. Hodoson és Ekemezön levő részjóságaira. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. jun. 11. V. 31. — u. f. a. Mikházán, Kőszvényesen, Etéden és Kakucson levő részjóságaira, B. G. Maros-Vásárhely, 1609. decz. 14. VI. 417.
- Barnabás Simon** (Siklód) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1614. július 18. VII. 284.
- Baróti János** (Csonafalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 580.
- Barrabás Benedek** (Tekerőpatak v. Kilyénfalva) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1650. ápr. 3. XXV. 113.
- János (Árkos) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1652. szept. 4. XXVI. 239.
- János (Csik-Szent-Simon) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Bartak Gergely** (Lemhény) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 618.
- Bartalis György, János, Mihály, Pál és Péter** (Medesér) lóf. B. I. Kassa, 1606. nov. 15. III.
- János (Kis-Görgény) lóf. Bn. G. Nagy-Szeben, 1614. jan. 10. VII. 110.
- Miklós (Felsőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 580.
- Bartalyus Balázs** al-csernátoni lelkész, czimerral és adómentességgel nem. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1614. aug. 16. VII. 313.
- Bartalius István és általa Balázs, Germán, János, István** (Felvincz) lóf. II. R. Gy. Besztercze, 1649. nov. 4.
- Bartha György, János, Mártha, Mihály és Péter** (Alsó-Csernáton) lóf. II. R.

- Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 578.
- György és Péter (Kölpény) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban. 1655. jun. 28. XXVI. 578.
- Imre és Mihály (Alsó-Szent-Mihályfalva) nem. II. R. Gyulafejérvár, 1650. jan. 2. XXV. 157.
- István (Bágyon) nem. II. R. Gy. Segesvár, 1650. jan. 17. XXIV. 264.
- István (Dálnok) nem. Bn G. Kassa, 1620. febr. 8. X. 146.
- István (Lukafalva) Bn G. Kolozsvár, 1614. máj. 20. VII. 191. — Márton, lóf. II. B. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 602.
- János és Péter (Nagy-Borosnyó) lóf. A. M.-Fogarás, 1679. febr. 10. XXVIII. 127. — Márton és testvérei Gergely, György és Mihály nem. B. A. Beszterce, 1659. márcz. 15. XXII. 122.
- Mihály (Csik-Szent-Simon) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Mihály (Sóvárád) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jul. 28. XXVI. 602.
- Péter, Balázs (Kézdi-Baksafalva) lóf. Bn. G. Gyulafejérvár. 1628. nov. 20. XIV. 84.
- v.-Literati Balázs (Harasztos) nem. B. G. Gyulafejérvár, 1608. okt. 31. V. 92. — Harasztoson egy kuriát ad B. G. Gyulafejérvár, 1608. okt. 31. V. 91.
- Barthó** István (Csik-Rákos) nem. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. máj. 16. IV. 125.*
- Miklós (Szent-Lélek) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XX. VI. 620.
- Barthos** Pál (Kézdi-Szent-Lélek) lóf. B. G. Gyulafejérvár, 1609. márcz. 25. VI. 124.
- Bartók** Gergely (Málnás) lóf. B. G. Brassó, 1610. jan. 7. VI. 449.
- György és fiai András, György, István, Márton (Nagy-Ajta) Gy. B. G. Gyulafejérvár, 1609. nov. 10. VI. 443.
- Máté és Tamás (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stoesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 587.
- Sebestyénnek u. f. a. Szent-Léleken levő jobbágytelkén, B. Zs. Kolozsvárt, 1590. nov. 12. Km. c. 1591. 59.
- Bartos** Imre (Tapocza) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Basa** Tamásnak (Zabola) Zabolán jobbágyokat ad B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. jun. 28. Km. c. 1591: 3/0.
- Basa** Tamásnak (Zabola) a Feketeügy folyón Dálnok határán egy malmot inser. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1639. jun. 20. XIV. 133. — Zabolán kuriával, Kovásznán malommal és Páván részjóságokat ad II. R. Gy. Beszterce, 1649. nov. 12. XXIV. 199. — Sepsi, Kézdi és Orbai székek kapitányává kinevezi II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1650. ápr. 9. XXV. 165. — Márkosfalván, a magtalanul elhalt Márkosfalvi Ádám részjóságát adja II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1653. márcz. 10. XXVI. 20.). — Zabolán kuriával, Páván, Kovásznán, Léczfalván részjóságokat ad A. M. A. kolozsvári táborban. 1662. jun. 1. XXVII. 467.
- Báthory** Zsófinak, Peteken, Pipén, Benefalván, Szt.-Annán. Ujszékelyen részjóságokat ad. II. R. Gy. Udvarhely, 1650. febr. 5. XXIV. 312. — Mező-Bádon és Gerebenesen kuriákkal részjóságokat ad. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1652. febr. 20. XXVI. 553.
- Becz** Imrének (Csik-Szent-Márton) Csik-Szent-Simonon 20. egész telket ad B. Zs. Gyulafejérvár, 1583. jul. 6. I. 82. — Kászon-Impérfalván két, Kászon, Felsőfaluban három, és Jakabfalván nyolcz jobbágytelket ad R. Zs. Gyulafejérvár, 1583. decz. 29. I. 157.
- Beczé** Pál (Delne) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Becző** N. SzékelyMiklós és Péter (Ika-falva) nem. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. febr. 17. Km. c. L. R. 1581: 283.
- Becsereky** István (Alsó-Szt.-Mihályfalva) nem. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1647. márcz. 28. XXIII. 52. — János lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. szept. 7. IV. 148.

* Itt csak a cím van meg; a szöveg egészen más,

- Bede** Máté (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 587.
- Tamás (Nagy-Boronyó) lóf. Bn. G. Fogaras, 1622. jul. 27. XI. 26
- Bedő** Istvánnak Szent-Léleken, Peselneken, Felső Torján, Kantán, Karatán. Velenczén részjóságokat ad R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. jun. 1 IV. 70.
- István (Barátos) lóf. Bn. K. hely nélkül. 1630. aug. 19. XVI. 132.
- Mihály és Antal, Péter (Kézdi-Polyán) nem. Bn. G. Gyulafejérvár, 1628. máj. 5. XIV. 48.
- Tamás (Tapolcza) lóf. B. G. Kolozsvár, 1608. ápr. 28. V. 70.
- Beke** András és Miklós (Al-Csernáton) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. febr. 24. Km. c. 1591: 159.
- András (Székely-Kocsárd) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. jul. 31. XXIV. 215.
- György és Péter (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 687.
- György (Köpecz) lóf. II. R. G. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 587.
- György (Nyárádtő) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. jun. 28. XXVI. 570.
- Péter (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Tamás (Dálnok) nem. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1644. jan. 13. XXIII. 3.
- Békes** Benedek és György (Kurtapatak) lóf. és u. f. a. kurtapataki részjóságokra. II. 622
- Békési** András (Alsó-Szet.-Mihályfalva) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. szept. 7. IV. 148.
- Béla** János (Bánkfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Béltéki** Varga Gergely. (Makfalva) nem. Bn. G. Gyulafejérvár, 1619. aug. 10. X. 133.
- Bencze** András, Bálint, János, Miklós, Pál nem. (Csik-Szent-Márton) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 005.
- János lóf. II. R. Gy. (Szamos-Újvár) 1650. decz. 15. XXV. 400.
- János (Demeterfalva) lóf. B. I. Korpona. 1605. nov. 25. III. 14.
- Bende** Benedek (Ménaság) lóf. Bn. G. Meggyes, 1614. márcz. 10. VII. 179.
- Bender** Miklós (Rigmány) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. jun. 10. V. 72.
- Bene** Antal, Ferencz, János, Lőrincz, (Csik-Szent-György, Bánfalva) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. jun. 27. IV. 41.
- Benedek** Antal (Impérfalva) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. jun. 11. 14. 50.
- István (Korondi) lóf. R. Zs. Maros-Másárhely, 1607. márcz. 23. IV. 4.
- János (Bankfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- János (Csókfalva) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. jun. 10. V. 72.
- János (Gyepes) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. máj. 14. IV. 34.
- János (Oroszhegy) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 620.
- Benkes** Tamás (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 7. XXVI. 605.
- Benkő** András (Bögöz) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. ápr. 11. IV. 19.
- Andrásnak (Kilyén) u. f. a. Kilyénben, Szotyoron és Uzonban levő jóságaira B. Zs. Gyulafejérvár, 1583. jun. 18. I. 70.
- Balázsnak Maksán két idegen férfit Oláh Jánost és Domonkos Istvánt jobbjágyúl ad Bn. G. Kassa 1624. febr. 24. XI. 47.
- Demeter (Albis) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1589. márcz. 7. II. 266.
- Ferencz (Csik-Rákos) gy. B. Zs. Gyulafejérvár, 1559. máj. 10. II. 587.
- János és Péter (Oklánd) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1654. febr. 4. XXVI. 289.
- Márton, (Köpecz) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. jul. 6. XXVI. 587.
- v. Nagy Ferencz (Siménfalva) lóf. B. G. Gy. Gyulafejérvár, 1609. márcz. 27. VI. 108.
- Benő** Lőrincz (Uzon) arm. II. R. Gy. Kolozsvár, 1655. márcz. 10. XXVI. 486.
- Bereczknek**, Báthory Zsigmondtól, 1594. szept. 14. kiállított szabadalomlevelét átírja és megerősíti R. Zs.

- Kolozsvár, 1607. okt. 27. IV. — Meg-
erősíti B. G. Kolozsvár, 1608. máj.
4. V. 17.
- Bereczky** Mihálynak (Szent-Rontás)
Torboszlón három jobbágyot ad Bn.
G. Gyulafejevárvár, 1627. jun. 10. XIII.
58.
- Berej** István (Bözöd) lóf. II. R. Gy..
Gyulafejevárvár, 1651. jul. 7. XXV.
527.
- Bernád** János (Oroszhegy) lóf. II. R.
Gy. A stroesti táborban. 1655. jul.
6. XXVI. 620.
- Bernád** Mátyás és Mihály (Makkfalva,
gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. jun.
10. V. 72.
- Bertalan** Mihály (Bibarczfalva) nem.
I. R. Gy. Kolozsvár, 1635. decz. 5.
XVIII. 109. — Mihály nem. Br. K.
Gyulafejevárvár, 1630. febr. 3. XVI.
126.
- Péter (Nyárád-Szerda) gy. B. G.
Gyulafejevárvár, 1608. jun. 10. V. 72
- Dr. Vass Miklós.*

Új könyvek.

- Csernátoni** Gyula, Petőfiről. Tanulmányok. Kolozsvár, 1900. Ajtai K.
Albert könyvnyomdája.
- Endrődi** Sándor, Századunk magyar irodalma képekben Széchenyi fel-
lépésétől a kiegyezéséig. Budapest, 1900. Atheneum kiadása. Ára 6 korona.
- Faludi** Ferencz, Téli éjszakák. Kiadta Rupp Kornél 1900. 129. l. (A. o.
XIX. köt.)
- Fináczy** Ernő, Magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában
I. köt. Budapest, 1899. Kiadja a m. tud. Akadémia
- Fazekas** Mihály versei. Bevezette és kiadta Tóth Rezső. 1900. 206. l.
(Régi Nagy. könyvtár. XXII. sz.)
- Gaál** Mózes, II. József császár, mint uralkodó és mint ember. (Törté-
nelmi könyvtár 13. füz.) Budapest, 1900. Ára 80 fillér — Szent István az első
magyar király. Második kiadás (U. o. 31. füz.) Budapest, 1900. Ára 80 fillér.
Franklin Társulat.
- Geréb** József, A rómaiak története. (A „Nagy Képes Világtörténet“ III.
kötete). Budapest, 1899. Franklin-Társulat.
- Gesta Romanorum. Ford. Haller János. Kolozsvár, 1695. Kiadta Katona
Lajos. Egy hasonmással 1900. 513. l. (U. o. XXIII.)
- Hankó** Vilmos dr., A fürdők helyes berendezése és az ásványvizek ok-
szerű kezelése (Az E. K. E. fürdőkönyvtára II. évf. 2. sz.) Kolozsvár, 1900.
Kiadja az Erdélyi Kárpát-Egyesület. Ára 2 kor.
- Hegedüs** Loránt, A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899.
Katz G. Ára 2 korona.
- Jókai** Mór, A nagyenyedi két füzfa. Beszély. Bevezetéssel és jegyzetekkel
ellátva *Váró Ferencz*. 8°. 35. l. (Magyar könyvtár 146. sz.)
- Kaindl**, Raimund Friedrich. Studien zu den ungarischen Geschichts-
quellen. Wien, 1899. 109. l. (Aus dem Archiv für österr. Geschichte (Bd.
LXXXVIII. I. Hälfte), separat abgedruckt.)
- Koepf**, Fr. Alexander der Grosse. 1899. 94. l. (*Monographien zur
Weltgeschichte* IX. sz.).

Madách Imre, Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Budapest, 1900. Athenium. Ára 3 korona.

Márki Sándor, A középkor főbb krónikásai a magyarok honfoglalása koráig. (Olesó könyvtár 1157—58. sz. 1900. 136. l.

Pauer Imre, Az ethikai determinismus elmélete 2-ik kiadás. Budapest, 1899. Hornyánszky V. Ára 3 korona.

Somogyi Géza, Nagy-Britania közoktatásügye. (Népevelők könyvtára I évf. 3. füz.) Budapest, 1900. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kiadása. Ára 1 kor.

Szentábrahám L. Mihály, A keresztény hittudomány összege az unitariások szerint. Latin nyelvből fordította *Derzsi* Károly unitarius gymn. tanár. Kiadta az unit. egyház képviselő tanácsa. Kolozsvár, Gámán J. örökösénél. Ára 3 korona.

Tinódi Sebestyén válogatott históriás énekei. Rendezte és bevezetéssel ellátta Perényi Adolf. 1900. 58. l. (Magyar Könyvtár 145. sz.)

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet február 7-én tartotta legutóbbi havi ülését *Esterházy* Kálmán gróf elnöklelte alatt. A folyó ügyek hosszú sorozatában *Gyalui* Farkas dr. h. könyvtárnok bejelentette, hogy a könyvtárt nagyobb mérvű könyvadományokkal gyarapították: *Szádeczky* Lajos és *Ferenczi* Zoltán; *Kovács* Ede és Kálmán a kolozsvári esztergályos czéh iratait, *Matolcsy* János a könyvkötő czéh anyakönyvét, a század elejéről származó Guttman-féle díszes kötésben és *Ajtai* K. Albert a könyvkötő czéh lúdját és pecsétjét adományozták a Múzeum-egyletnek. A választmány az adományozóknak hálás köszönetét tolmácsolatja és elhatározta, hogy megkeresést intéz a Kolozsvárt fennállott többi régi czéhek iratai, ladáí, jelvényei, pecsétjei és czéhpoharai megszerzése végett, az ipartestület útján, a művelődéstörténet e fontos emlékei beszoigáltatása végett az azokat őrző polgárokhoz. A párisi kiállítás m. k. kormánybiztosságának megkeresésére a régi kolozsvári díszes könyvkötésekből, könyvcímleapokból és festett címeres nemes levelekből szép gyűjteményt küld a párisi kiállításra. *Posta* Béla dr. a régiség és éremtár őre adományokat jelent be. Dr. *Gerge'y* Sámuel érmekeket, *Kovács* Ede és Kálmán egy angol kúrtöt, puszpángfa tilinkót, az esztergályos legények pecsétjét, társládáját, óntányérokat, mult századi ezüst kanalat, régi selyem női derekat, érmekeket; *Wrabetz* Zsuzsika k. a. egy vízfestményt, *Liebrich* Gyula 51 darab réz- és bronz éremet adományozott a régiségtárnak, melyekért a választmány hálás köszönetet mond. *Richter* Aladár dr. a növénytár őre előterjesztésére Edély flórájának összegyűjtésére a választmány kiutalja a Haynald-alapítvány kamatait. Végül a választmány az évi közgyűlés tartását márcz. 22-ére tűzi ki s addig a költségvetést állapítja meg s a táruk szokásos évi megvizsgálását végezteti el.